

Vilâyet-i Şarkîye’de “Ermeni Meselesi” ve “Hamidiye Alayları” Hususuna Dair Yaver-i Ekrem Dervîş Paşa’ya Gönderilen Bir Rapor ve Raporun Mütalaası

*Evaluation of the Report Sent to Adjutant Dervish Pasha on the “Armenian
Question” and the “Hamidiye Regiments” in Eastern Anatolia*

Mensure KIZIL ÖZTÜRK

Asst. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, History Education, Van, Turkey

Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Van, Türkiye

ORCID: [0000-0003-0109-9471](https://orcid.org/0000-0003-0109-9471) | Email: mensurekizil@yyu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Öztürk, M. K. (2023). Evaluation of the report sent to Adjutant Dervish Pasha on the “Armenian Question” and the “Hamidiye Regiments” in Eastern Anatolia. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Science Institute*, 61, 438-468.

Öztürk, M. K. (2023). Vilâyet-i Şarkîye’de “Ermeni Meselesi” ve “Hamidiye Alayları” hususuna dair Yaver-i Ekrem Dervîş Paşa’ya gönderilen bir rapor ve raporun mütalaası. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Dergisi*, 61, 438-468.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 19 February /Şubat 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 16 September/Eylül 2023

Published/Yayın Tarihi: 30 September/Eylül 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: September/Eylül

Issue/Sayı: 61 **Pages/Sayfa:** 438-468

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited./ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Mensure KIZIL ÖZTÜRK).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

II. Abdülhamid dönemi Vilâyet-i Şarkîye’deki en önemli hususların başında, Ermeni Meselesi ve Hamidiye Alaylarındaki düzensizliğin sebep olduğu asayiş problemleri gelmektedir. Bu durum Van merkez ve çevre kazalardaki idari yapıyı güçleştirdiği gibi meydana gelen olayların çözümü dâhilinde Van Mektubî Kaleminden Bâb-ı Ali’ye sürekli bir rapor sunma ihtiyacını da ortaya çıkarmıştır. 1892-1895 tarihleri arasında Van Valiliği yapan Bahri Paşa, Ermeni fikriyatının doğuşu, Ermeni komitelerinin eylemleri ile Hamidiye Alaylarındaki subay, zabıt ve askerler arasındaki nizamın bozulma gerekçelerinin araştırılması gibi konuları yakından takip ederek önemli tespitlerde bulunmuştur. Vilâyet-i Şarkîye’de yaptığı araştırmalar bağlamında Van Vilâyetindeki idari, askeri ve stratejik durumlara dair görüşlerini bir layiha niteliğinde kaleme alarak 1895 senesinde dönemin Yaver-i Ekrem’i Derviş Paşa’ya takdim etmiştir. Yaver-i Ekrem Derviş Paşa’nın bir nevi rapor olarak tasvir ettiği yazı üzerindeki görüşleri mukabilinde Ermeni örgütlerinin faaliyetleri ile Hamidiye Alaylarındaki usulsüzlüklerin önlenmesi konuları üzerinde durulmuştur. Bölgedeki asayişin kontrol edilebilmesi için Vilâyet-i Şarkîye’de Van merkezli bir İnzibat Komisyonu oluşturulmasına dair bir talimatname hazırlanması da gerekli görülen hususlar arasındadır. Bu çalışmanın amacı, söz konusu rapor doğrultusunda 1892-1897 yılları arasında Vilâyet-i Şarkîye’de vuku bulan Ermeni Meselesinin esas fikriyatını ortaya koymak ve Hamidiye Alaylarındaki düzensizliğin neden olduğu asayiş sorunlarında Van merkezli oluşturulacak İnzibat Komisyonunun görev ve yetkileri ile hükümetin aldığı kararların nasıl tatbik edileceğinin araştırılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Meselesi, Hamidiye Alayları, Vilâyet-i Şarkîye, İnzibat Komisyonu, Yaver-i Ekrem Derviş Paşa, Van

Abstract

One of the most important issues in Eastern Anatolia during the reign of Abdulhamid II was the Armenian Question and the security problems caused by the disorder in the Hamidiye Regiments. This situation not only complicated the administrative structure in the central and surrounding districts of Van, but also brought with it the obligation to constantly report to Bâb-ı Ali from the Van administration for the solution of the problem. Bahri Pasha who was the Governor of Van between 1892 and 1895, made important observations by closely following the issues such as the emergence of the Armenian idea, the actions of the Armenian committees and the reasons for the deterioration of the order among the officers and soldiers in the Hamidiye Regiments. In the context of his research in Eastern Anatolia, wrote views on the administrative, military and strategic situations in the Van Province as a statement and presented it to general of the highest degree Dervish Pasha in 1895. According to Dervish Pasha's views in the article, which he saw as a report, a solution should be found for the activities of the Armenian organizations and the irregularities in the Hamidiye Regiments. However, in order to control the security in the region, it has deemed it appropriate to prepare a directive on the establishment of a Van Police Commission in Eastern Anatolia. The aim of this study is to reveal the main idea of the Armenian Question in Eastern Anatolia in 1892-1897 and to investigate how the government's decisions will be applied to security problems caused by the turmoil in the region with the Hamidiye Regiments.

Keywords: Armenian Question, Hamidiye Regiments, Eastern Anatolia, Police Commission, Adjutant Dervish Pasha, Van

Giriş

II. Abdülhamid döneminde uluslararası arenada ön plana çıkan esas mevzulardan biri olan Ermeni Meselesi aslında 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve takip eden süreçte açıkça ortaya çıkmıştır. Rusya'nın söz konusu savaşta, Anadolu'nun Doğu bölgesindeki bazı şehirleri işgal ederek burada yaşayan Ermenileri istiklâl amacıyla Bâb-ı Ali'ye karşı tahrik etmesi, meselenin politik bir vaziyete dönüşmesine neden olmuştur. Bu süreç dâhilinde Rusya ile 3 Mart 1878 Ayastefanos ve Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşmalarında Ermenilerin oturduğu yerlerde ıslahat yapılmasına dair hükümler konulduğu ve bu hükümler kapsamında Osmanlı iç işlerine yaptıkları müdahalelere devam ettikleri görülmektedir. Nitekim 1878 Berlin Antlaşmasınının 61. maddesiyle büyük devletler, Ermenilerin bulunduğu yerlerde ıslahat yapılmasını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmişler ve bunun kontrolünü üstlenmişlerdir (Göyünç, 2005, s. 102). Bu durum Vilâyet-i Şarkıye ve daha birçok bölgede yaşayan Ermenilerin, İngilizler ve Ruslar tarafından kışkırtılması neticesinde kanlı olayların ortaya çıkışını da tetiklemiştir. Dolayısıyla Ermeni meselesi, en çok Rusya ve İngiltere'nin etkisi ile uluslararası bir karakter kazanarak Osmanlı Devleti'ni uğraştıran mühim konular arasında yerini almıştır (Karal, 2007, s. 127; Danişmend, 1972, s. 409; Uras, 1950, s. 202).

Aslına baktığımızda, Türk ve Ermenilerin Osmanlı tebaası olarak uzun yıllar birlikte yaşadıkları görülmektedir. “...1853-55 Kırım seferinden sonraya kadar Ermenilerle Türkler pek dostane bir şekilde birlikte yaşamışlar ve Türkler tarafından Ermenilere karşı hiçbir tecavüz vuku bulmamıştır...” sözlerini IV. Ordu Kumandanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa hatıralarında dile getirmektedir (Cemal Paşa, 1978, s. 111). Ermenilerle Türkler arasındaki düşmanlığın başlangıcını Rusya siyaseti oluşturmuştur diyebiliriz. Din ihtilafı yani Müslümanlık ve Hristiyanlık meselesi, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından beş on sene öncesine kadar katıyen bahis konusu değildi. Anadolu, Rumeli ve İstanbul'da yani bütün Osmanlı memleketlerinde Ermenilerle Türkler arasında o kadar büyük bir anlaşma vardır ki, Osmanlı tarihi en ufak bir Ermeni meselesi bile kaydetmemiştir (Göyünç, 1983, s. 69).

XIX. yüzyıl sonlarına doğru Ermeniler, Osmanlı tebaası olan Hristiyan halkların devletten kopuşlarında emperyalist devletlerin rolüne şahit olmuşlardır. Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'nden büyük devletlerin yardımıyla ayrılması sonrasında ülkede bağımsızlığını elde edemeyen tek Hristiyan azınlık olarak Ermeniler dikkat çekmektedir (Akşin, 2014, s. 171-172). 1878 Berlin Kongresi'nden sonra Ermenilerin hedeflerine ulaşabilmek umuduyla Ermeni Başpiskoposu Hrimyan'ın “...Ermeni Delegasyonu, Doğu'ya mücadelesiz ve isyansız hiçbir şeyin kazanılamayacağı hakkında öğrenmiş olduğu dersi de beraberinde götürecektir...” ifadeleriyle Ermenilerin örgütlenme faaliyetlerine girişmelerinin kaçınılmaz olduğunu apaçık göstermektedir (Atamian, 1955, s. 65). Bu amaç doğrultusunda Ermeniler adeta siyasi bir parti hüviyeti taşıyan cemiyetler ortaya çıkarmıştır. Bunlardan en önemlisini “Armenekan” cemiyeti oluşturmaktadır. Asıl üzerinde durulması gereken ihtilalci kuruluş ise şüphesiz 1887'de Cenevre'de kurulan Hınçak ile sonrasında teşkil edilen Taşnak komiteleridir. Şu konuyu tekrar belirtmek

gerekir ki, Ermenice Çan manasına gelen Hınçak komitesini kuranlar Osmanlı tebaası olan Ermeniler değildir. Bu komiteler, daha öncesinde Osmanlı topraklarına hiç ayak basmamış, Avrupa’ya tahsile giden Ermenilerin çocukları tarafından kurulmuştur. Bahsi geçen eylemleri gerçekleştirmek üzere kurulan Hınçak Partisi’nin esas amacı ihtilal yoluyla Osmanlı bünyesinde yaşayan Ermenileri bağımsızlığa kavuşturduktan sonra ihtilali Rusya ve İran’a ulaştırarak Federatif bir Ermenistan’ın kurulmasıdır (Gürün, 2001, s. 123). Diğer bir komite olan Taşnak Sutyan’ın Ermenicedeki manası Ermeni İhtilalci Federasyonudur. 1890’da ortaya çıkan bu komitenin hedefi ihtilalci gruplar yetiştirerek isyan çıkarmak ve batının ilgisini daha da artırmaktır (Küçük, 1984, s. 102). Bu durum Ermeni Komitecilerin bölgedeki faaliyetlerini arttırmasıyla vuku bulan olayların giderek kontrol edilemez bir hal almaya başlamasında etkili olacaktır.

Vilâyet-i Şarkîye’deki esas mesele Ermeni sorunu ve faaliyetleri olmasına mukabil diğer bir husus da Osmanlı tebaası içerisinde yer alan Kürt aşiretlerinin başıbozuk davranışlarını kontrol altına alabilmek için geliştirilen çözüm arayışlarıdır. Osmanlı hükümeti bölge genelinde tarımı yaymayı ve yerli nüfusun önemli bir kısmını oluşturan göçbeleri iskân ederek arazi ve kaynaklar üzerinde daha sıkı bir denetim sağlamaya çalışmıştır. Bu arada iskânı hedeflenenler sadece Kürt aşiretler değil, İmparatorlukta tüm aşiretlerdir (Klein, 2014, s. 239; Orhonlu, 1987). Bu hususta II. Abdülhamid dönemi IV. Ordu Komutanı Zeki Paşa’nın Hamidiye Süvari Alaylarının, Doğu Anadolu aşiretlerinin iskân edilmelerine lüzum kalmaksızın *Hamidiye Süvari Alayları* adıyla teşkilâtlandırılmaları için bir teklif sunmuştur. Bu teklif, Sultan II. Abdülhamid tarafından olumlu karşılanmış ve bu alayların kurulmasıyla çeşitli faydaların da sağlanacağı umut edilmiştir. Vilâyet-i Şarkîye’de asayişin bozulmasına sebep olan aşiretler, inzibat altına alınarak Ermeniler tarafından çıkarılması ihtimal dâhilinde olan uygunsuz hareketler de kolaylıkla önlenebilecektir. Bununla birlikte Rusya ile Osmanlı Devleti arasında çıkacak bir savaş halinde kurulması planlanan Hamidiye Alayları, Rus ordularına karşı başarı ile karşı koyabilecektir. Bunlardan daha da önemlisi ise yabancı devletlerin, aşiretleri Osmanlı Devleti’ne karşı kışkırtmak yolunda sarf etmekte oldukları tahriklerin de önlenebileceğiydi (Karal, 2007, s. 363-364). Bu bağlamda Sultan II. Abdülhamid’in Vilâyet-i Şarkîye’de merkezi otoriteyi güçlendirmek, aşiretlerden askeri güç olarak faydalanmak ve Ermenilerin faaliyetlerine engel olmak üzere teşkil ettiği Hamidiye Süvari Alayları politik bir kuvvet olarak değerlendirilmektedir. 1891 senesinde teşkil edilmeye başlanan Hamidiye Alaylarının kuruluş etkenlerine bakıldığında salt Ermeni Meselesi değil Doğu bölgesinde merkeze bağlı bir kuvvet oluşturulması fikrinin de önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bununla birlikte Rusların ve İngilizlerin Batıda ortaya attıkları Şark Meselesini doğuda uygulamaya koymak üzere yapmış oldukları siyasi hazırlıkların da önüne geçilmesi amaçlanmıştır (Kodaman, 1987, s. 30-31).

Bahsi geçen siyasi denge unsurunda bölgedeki düzenin sağlanması ve olayların yatıştırılması bu askeri oluşumu da beraberinde getirmiştir. Doğu Anadolu’da Kürtlerin umumiyetle bulunduğu bölgelerde 1890 tarihi itibariyle tıpkı Rusya’daki Kazak birliklerinin oluşturulduğu gibi bir askeri birlik teşkiline teşebbüs edildiği görülmektedir

(Mayewski, 2018, s. 131). Vilâyet-i Şarkiye’de Hamidiye Süvari Alayları, 1891 senesi itibarıyla ilk olarak Van, Malazgirt, Hınıs ve Varto’da teşkilatlandırılmıştır (Fırat, 1961, s. 95). Diyarbakır, Erzurum ve Van Vilâyetlerinde bir dizi askere alma işlemleri kaydedildikten sonra da Mayıs ve Haziran 1892’de vilâyetlerinde yapılacak merasimle Hamidiye Süvari Alayları resmi olarak kurulmuş olacaktırlar (Klein, 2014, s. 73). Teşkil sürecinin devam ettiği yıllarda Servet-i Fünun mecmuasında Hamidiye Alaylarına ilişkin “...sağlam ve hayırlara vesile olacak gayretlerle Sultan II. Abdülhamid’in emri doğrultusunda Erzurum, Van, Sivas ve Mamüretü’l Aziz Vilâyetleri dâhilinde Hamidiye Süvari Alaylarının dört kıt’a ile teşkil edildiği, Mirliva Vehbi Paşa tarafından sancak takdimi yapılacağı...” ifadelerine yer verilmiştir (Servet-i Fünun, 7 Aralık 1894, s. 117; 28 Aralık 1894, s. 137).

Vilâyet-i Şarkiye’de Hamidiye Alaylarının kurulması için iki sınır bölgesi seçilmiştir. İlk bölge Erzurum-Van arasında Rusya’ya sınır olan yerler, diğer sınırdaş bölge ise Urfa-Mardin hattıdır ki bilhassa İngiltere’nin politik faaliyetlerine karşı koruma amacını taşımaktadır (Kodaman, 1987, s. 38). Batılı güçlerin etkisiyle bölgede cereyan eden asayiş olaylarına karşın Hamidiye Süvari Alaylarının etkinliğini artırarak teşkilatlı bir askeri kuvvet oluşumuna devam edilmiştir. Gerçekte Hamidiye Alaylarının kurulması aşiretlere bir nevi özel statü ve silah verilerek onları sınır bölgelerinde güçlendirmek ise de daha sonraları Ermeni olayları ve Kürt aşiretlerinin iç sorunları bölgede bir takım olumsuz sonuçları da beraberinde getirmiştir (Erarslan, 1997, s. 462).

Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti’nin doğu sınırındaki çatışmaların en fazla yaşandığı merkezlerin başında Van Vilâyeti gelmektedir. Bu durum Rusların Osmanlı-İran sınırında sürekli sorunlar çıkartıp iki devletin karşı karşıya gelmesini, bölgeye müdahale hakkı kazanmaya çalıştığının kanıtıdır. Nitekim bu hususta oluşturulan Hamidiye Alayları ile bölgeye sevk edilen askeri İnzibat kuvvetlerinin çoğunluğu oluşturması dolayısıyla Rusların, Ermenilere şiddet uygulandığı yönündeki şayialarını haklı çıkarmaya çalıştığı görülmektedir (Sarıkçıoğlu, 2013, s. 60-61). Mayewski, Doğu Anadolu raporunda; “...Kürtlerin hükümete bağlı oldukları için gelen emirlerine çok çabuk riayet ettikleri; ancak Aşiret Kürtlerine gelince bunları askere almanın yalnızca kuvvet uygulanarak mümkün olduğu...” ifadelerine yer vermektedir (Mayewski, 2018, s. 131). Şöyle ki bölgede yaşanan gelişmelerde Kürt aşiretlerini kontrol altında tutabilmek çok da kolay görünmemektedir. Bu bağlamda yerel mülki idarenin Hamidiye Alaylarına söz geçiremediği yabancı temsilcilikler tarafından da dile getirilen bir husustur. Hamidiye Alayları mensuplarının Van valisine itaat etmeme, mahkemeye celp edilememe ve herhangi bir ceza uygulamasında ağır davranmaları gibi durumlar yaşandığı belirtilmektedir. Hamidiye Alaylarının vali tarafından idare edilememe sebebi olarak da süvari alaylarının komutan ve askerlerinin doğrudan müşirlik makamına bağlı olmaları işaret edilmiştir (Arvas, 2018, s. 102-103). Ancak bahsedilen mevzunun oluşumunda yalnızca müşirlik makamına bağlı olmaları değil, buldukları mevkide aşiret reisleri arasında çıkan anlaşmazlıkların ve meskensiz olmaları gibi farklı meseleler de etkili olmuştur.

Van Vilâyetinde oluşturulan Hamidiye Alaylarının büyük çoğunluğunun Kürt aşiretlerinden teşkil edilmesi ve yine bölgede vuku bulan Ermeni olayları dolayısıyla meydana gelen her türlü hususu hükümete bildirmek üzere Bâb-ı Ali'ye pek çok rapor ve layiha gönderilmiştir. Bu çalışmada, 1895 senesi itibariyle Vilâyet-i Şarkiye'de Ermeni Meselesi ve Hamidiye Süvari Alaylarındaki düzensizliğin etkenleri üzerine Van Vilâyeti valisi Bahri Paşa tarafından kaleme alınan layihanın içeriği tahlil edilerek bölgede cereyan eden pek çok vukuatın ortaya çıkış sebebi açıklanmaya çalışılacaktır. Ayrıca söz konusu raporun II. Abdülhamid'in yaveri Derviş Paşa'ya takdim edilmesi ile Bâb-ı Ali'nin yaşanan asayiş durumlarına ilişkin alacağı tedbirlerin nasıl bir uygulamaya tabii tutulacağı üzerindeki görüşleri de tahlil edilecektir.

1. Van Valisi Bahri Paşa'nın Ermeni Meselesi ve Hamidiye Alaylarına Dair Raporu

II. Abdülhamid döneminde, valinin idari görevleri *İdare-i Umumiyye-i Vilâyet Nizamnamesine* göre iki kısma ayrılmıştır. Bunlardan ilki merkeze sormadan hususi hüküm vereceği durumlar, ikincisi de valinin bütün bilgi ve görüşlerini ileterek merkezden talimat almak zorunda olduğu olağandışı sorunlarla ilgilidir (Düstur, I, s. 636). Valiler için her konuyu Yıldız Sarayı'na sorma rahatlığı, sorumluluğu üzerinden devretme gibi bir kolaylık da sağlamaktadır. Valiler zor durumda kaldıklarında özellikle yabancılar tarafından ciddi anlamda eleştirilmekten kurtulmak için zaman zaman emirlerin merkezden geldiklerini ifade ederek sorumluluğu hükümete yüklemekten çekinmemişlerdir. Bununla birlikte gözden düşme korkusu valileri devlet işlerinde çekingen ve tutuk da bırakmıştır. Böylece Bâb-ı Ali'ye ve padişaha yazmak için her fırsatı değerlendirmişlerdir (Kırmızı, 2016, s. 101-103). Osmanlının son döneminde Vilâyet-i Şarkiye'den Bâb-ı Ali'ye en fazla rapor edilen meseleler, bölgedeki asayiş sorunları ile Ermeni vukuatına dairdir.

1892-1895 yılları aralığında Van Vilâyetinde valilik görevini icra etmekte olan Bahri Paşa, tanıklık ettiği ve zaman zaman da kendisine ihbar edilen durumlar kapsamında bölgede cereyan eden hususları kendi görüşleri doğrultusunda ifade etmek üzere bir yazı ele almıştır. Bir rapor niteliği taşıyan yazıda bilhassa uluslararası basında ciddiyetle yer verilen Ermeni Meselesi fikriyatının doğuşuna ve buna mukabil II. Abdülhamid Han tarafından teşekkül edilen Hamidiye Alaylarının faaliyetlerine ilişkin düşüncelerinden bahsetmiştir. Vilâyet-i Şarkiye'den Dersaadet'e ulaştırılan pek çok mektup ve raporun konusu genellikle asayişin sağlanması ve Ermeniler olmuştur. Bu durum vilâyetlerden gelen raporların uluslararası politikayla ne kadar ilintili olduğunu göstermesi bakımından üzerinde durulması gereken ayrı bir husustur. Bu bağlamda Van Valisi Bahri Paşa'nın Van Mektubî Kaleminden bizatihi Bâb-ı Ali'ye gönderdiği yazısı II. Abdülhamid'in yaveri Derviş Paşa Hazretleri'ne ulaştırılarak konunun mahiyeti vurgulanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], Y.MTV, 115/28, s. 2).

Van Vilâyeti Valisi Bahri Paşa'nın Vilâyet-i Şarkiye'de vuku bulan Ermeni olaylarına karşın Hamidiye Alaylarının durumu hakkında bir nevi rapor niteliğindeki yazısı iki başlık altında incelenecektir.

1.1. Ermeni Meselesi Fikriyatı

30 Ocak 1895 tarihinde Van Valisi Bahri Paşa'nın Yaver-i Ekrem Derviş Paşa'ya Ermeni Meselesine dair fikirlerini beyan ettiği yazıda, altı yıla yakın bir zamandır Ermeni Meselesinin uluslararası bir gündem oluşturduğunu; ancak meselenin son zamanlarda ciddiyetini günden güne attığı ve çeşitli yayınlarla konunun mühim bir mesele haline geldiğini vurgulamıştır. Bahri Paşa, Van valisi olmaktan büyük bir memnuniyet duyduğunu belirttiikten sonra buldukları bölgenin Ermenilerin çoğunlukta yer aldığı bir mahal olması dolayısıyla görev süresince yaptığı tahkikatlara bağlı kalarak Ermeni Meselesine dair dikkat çeken durumları sadakatle dile getireceğini ifade etmektedir. Tabii bu ifadelere yer vermeden önce vazifesini doğru yapmadığı takdirde akıbetinin nasıl sonuçlanacağını bildiğine dair bir ayrıntıyı da paylaştığını görmekteyiz. Bilhassa Ermeni Meselesi gibi hassas bir konu üzerinde Van Vilâyetinde meydana gelen olaylarda Türkler, Kürtler ve Ermenilerin ciddi zararlar gördüğünü dile getirerek sözlerini hakikate bağlı kalarak izah etmeye çalışacağını belirtmiştir (BOA, Y.MTV, 115/28, s. 2).

Van Valisi Bahri Paşa'nın Ermeni Meselesine dair fikirlerinin izahı şöyle ki;

Tahkikat ve yapılan incelemelerden anladığım kadarıyla neredeyse Ermenilerin tümünün istiklal arzusunda oldukları her ne kadar bunun mümkünâtı söz konusu değilse de bu düşünce günden güne artmaktadır. Ermenilerin hükümdara karşı doğrudan doğruya tek başlarına bir fikriyatları olmadığını özellikle sanat erbabı olanların şimdilik herhangi bir fikir hareketine dâhil olmadıkları; ancak umumiyetle hür olma düşüncesine sahip oldukları aşikârdır.

Allah korusun, Ermenilere fırsat verilirse maksatlarını icra etmek için her türlü fenalığı yapmaktan çekinmeyecekleri şüphesizdir!

Şimdi hakikat bu ki merkezde olduğu halde devletin açtığı mektep gibi çeşitli kurumlarda bir takım gençleri sözler vadederek teşvik edip "fedai" olarak sahaya sevk etmektedirler. Menfaatleri doğrultusunda bu tarz hareketlerle güç kullanıp nam salmaya çalışmaktadırlar. Bu tür eşkıyalık ve zorbalıklarla Avrupalılar, Ermenilerin de Bulgarlar gibi sözde Osmanlının zulmüne tahammül edemediklerinden devlet yöneticilerine isyan ettiklerini göstermeye çalışıyorlar. Bu mazlum Hristiyanlara gayret ve yardımı layık görüp reislerinde bu fikri uyandırmak ve o sayede mevcut bir himayeci kazanmaktan ibarettir ki; hal-i hazırda tüm kötülük yapanların gece gündüz yapmaya çalıştıkları durum bundan başka bir şey değildir.

İdare-i Adile-i Saltanat-ı Seniyye aleyhinde konuşmak eskiden beri yasak olmasına rağmen yalan yanlış ifadeler kullanan İngiltere, Amerika, Fransa, Yunanistan, Romanya gibi ülkelerde basılmış olup ehemmiyetsiz, asılsız kelamlarda bulunarak bir şekilde ün elde etmeye çalışan bazı gazetelerin “Ermeni Meselesi” hakkında manasız söylemlerinin makalelerde yer aldığını bilmekteyiz. Birçok amaçla neşredilmesi alışkanlık haline gelen makalelere gelince, bahsi geçen yabancı gazetelerde birbirini reddeden görüşler olmasına rağmen dikkatini Ermenilere çekebilmek amacıyla yazılmış şeyler olup onları da kendi yanlarına çekerek maksatlarını gerçekleştirmeye çalıştıkları apaçıktır. Ermeni Meselesi ile alakadar olan Ermenilerle “Cemiyet-i Fesadiye” taraflarından “ücret-i kalemiyye” adıyla büyük meblağlar almakta ve bir takım yabancı yazarların mahsul-i kalem zarar rakamları araştırılıp ortaya çıkarılmaktadır (BOA, Y.MTV, 115/28, s. 2).

Daha öncesinde basılan ve “Yalanlar Koleksiyonu” ilan edilen gazete yazarlarını birazdan bahsedeceğim iki sınıfa taksim etmekteyim ki;

Bunlardan ilki tahsil için memleketten yabancı diyarlara gidip oralarda kalarak gazete idarelerine yerleşenler ile vaktiyle işledikleri siyasi suçlardan almış oldukları cezadan kurtulmak için Marsilya’daki Armenia gazetesini neşreden Tokatlı Mıgırdıç gibi yabancı memleketlere firar eden Osmanlı Ermenileridir. İkinci olarak da öncesinde idare merkezi “Atina” şehri iken hareketlerini gerçekleştirmede zayıf olduğu gerekçesiyle kendilerini daha çok destekleyen İngilizleri daha müsait gördüklerinden merkezlerini Londra’ya nakleden “Hınçak” komitesidir. Bu komitenin parlak fikirlerinde rol oynayan ve etrafı kana bulayan esas unsurunu yabancılar teşkil etmektedirler.

Artık bu gibi meşhur isimlerin ne derece kötü niyetli ve iftiracı olacaklarını düşünmeye şüphe kalmaz (BOA, Y.MTV, 115/28, s. 2).

Bahri Paşa’nın yazısında bahsedildiği üzere Ermeni Meselesinin ortaya çıkışında yabancı basının ciddi çaba sarf ettiği görülmektedir. Dolayısıyla yabancı basın Ermeni olaylarında aktif bir rol üstlenmiştir. Neticede Ermeni komitelerini teşvik eden ve silahlandırıp, Osmanlı Devleti’ne saldırtan Batılı devletlerin başında Rusya gelmekte onu İngiltere, Fransa ve Amerika takip etmektedir (Akçora & Kaya, 2014, s. 1897). Bu bağlamda İngilizler başta olmak üzere Amerikan misyonerlerin etkisi ile Fransa’da çıkarılan Armenia gazetesi en önde gelenlerdendir. Portakalyan, yıkıcı ve bölücü çalışmalarından ötürü 1885’de Fransa’ya kaçarak aynı yıl Marsilya’da “Armenia” adlı bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Ermenileri kıskırtmaya yönelik çıkarılan bu gazete yasaklanmasına rağmen gizli yollarla memleket içerisine dahi sokulmaktadır (Gürün, 2001, s. 122). Onlara yardımcı olan iki Ermeni komitesi olan Hınçak ve Taşnak ise silahlı eylem kavramını ortaya

çıkarak önce kendi dindaşlarına daha sonra da Osmanlı devlet adamlarına ve vatandaşlarına örgütlenme metodu ile yıldırma politikasını uygulamaktan çekinmemiştir (İlter, 1986, s. 39; Gürün, 2001, s. 124).

Ermeni davasının öncülüğünü ise üç kilise patriği yapmaktadır. Bunlar Mıgırdiç Hirimyan, Nerses Varjabedian ve Mateos İzmirliyan, bu üç papaz Ermeni davasını uluslararası boyuta taşıyarak bir Ermeni milleti yaratma girişiminde kiliseyi de kullanarak önemli başarılar elde etmişlerdir. Tokatlı Mıdırğıç Portakalyan ise Ermeni bir öğretmen ve pedagoğ olması vesilesiyle Van bölgesinde ihtilalci ve bölücü düşünceler ile 1876 senesinde Ararat adında bir eğitim derneği kurmuştur. Sonrasında ise Van'dan Rusya'ya giderek Rus Ermenileriyle ilişkilerini geliştirdiği bilinmektedir. Ermeni kayıtlarına göre, Van'a döndüğünde burada lise düzeyinde bir Ermeni Okulu açarak "İhtilalci Ermeni Gençliğinin Fideliliği" ni oluşturmuştur (Şimşir, 2005, s. 49).

Ermeni Meselesini gündemde tutmak amacıyla bilhassa yabancı basındaki yazarların zararlarını karşılamak ve propagandaya devamını sağlamak babında Ermenilerden belli miktarlarda para toplanmıştır. Konu ile alakalı olarak 14 Ocak 1891'de İngiliz Konsolos Devi, Van'dan gönderdiği raporunda Ermeni Meselesinin yeni evresinin temelinde "milli dava" için ihtiyaç duyulan paranın toplanması ve bu amaçla da şehirde anonim mektupların dağıtılma işinin yattığını yazmıştır (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri, 2019, s. 57).

Bahri Paşa, Ermeni Meselesinin ortaya çıkışında yabancı basının etkilerine vurgu yaptıktan sonra Ermeni komitelerinin faaliyet alanlarına ilişkin düşüncelerine şöyle devam etmektedir;

Memleket dâhilinde Ermeni fırladığı çevirmek istenilen yerler var ki ilim ve itibarı yüksek nüfusların serbest bırakıldığı Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Sivas ve Adana Vilâyetleri olmuştur. Memleket dışında fesad ocağı haline gelen yerler de vardır ki Van Vilâyeti hududuna iki buçuk saat mesafede İran toprağında bulunan Rusya'nın Revan şehrine yakın "Üç Kilise Manastırı" ile Tiflis şehirleridir.

Bunlardan başka İran'ın Rumiye, Hoy, Selmas, Heftvan, Kaşan, şehir-i Tebriz, Sine, Dilman isimlerindeki şehir ve kasabaları da vardır ki, bu bölge Ermenilerinden olup kanunen yasak olan eylemlere giren, fırsatını bulup firar edenlerin bir kısmının isimleri bahsedilen kasabalara ve manastırlarla birleşmektedir. Fakat bundan önce icra ettikleri fesatlıklar ve cinayetler hakkında verilen talimatları yerine getirmek üzere bugün dahi katogikoslukla Üç Kilise Manastırı'nda meskûn hakarete uğradığı ifade edilen liderlerinden lanet derslerini güzelce öğrendikten sonra adı geçen mevkilere dağılarak fırsat yakaladıkça hududa tecavüz ederek ciddi sarsıntılara sebep olmaktadır.

Bir de Ermenilerin inancına göre havarilerinden birinin göçük mezarı Muş Vilâyetindeki Çanlı kilise isimli manastırda yer almaktadır. Bu kilisenin dahi Ermeni meselesi ile alakadar olduğu hatta her sene temmuz ayında bahsedilen manastırda yapılması alışlagelen panayıra Rusya ve İran gibi yabancı memlekette olan ve Osmanlı tebaasında yaşayan binlerce Ermeni'nin toplanıp bir sene boyunca nasıl bir yol kat edeceklerine dair kararlar aldığı bilinmektedir. Bu kararların uygulanması amacıyla belirli bir meblağın toplandığı ve komite reisi ile üyelerine verildiğine dair haberler duyulmuştur. Bunun üzerine Çanlı manastırına her sene temmuzda yapılan panayırların hususu ve katılan cemiyetin her dönem dikkatli ve gizli bir şekilde işlerini yürütmeye çalıştığı görülmektedir. Komite reisinin ve hükümete düşmanlık besleyen mahlûkların ileri gelenlerinin yapacakları müzakere ve istişare için mutlaka isimlerini ve kıyafetlerini değiştirerek hazır bulduklarını; ancak bu görüşmelere imkân bulamayacakları apaçıktır (BOA, Y.MTV, 115/28, s. 2).

Söz konusu rapora göre, Ermeni komitecilerin en yoğun olduğu bölgeler Vilâyet-i Şarkiye dediğimiz Erzurum, Van, Diyarbakır, Bitlis, Muş, Sivas gibi memleket dâhilinde yer alan şehirlerdir. Van Vilâyeti bulunduğu konum itibarıyla Ermenilerin nüfus olarak çoğunlukta yer aldığı bir yerdir. Rusya ve İran'a yakınlığı dolayısıyla Ermeni komite faaliyetlerindeki en önemli mevkiye sahip olduğu söylenebilir.

Bitlis Vilâyetine bağlı Muş Sancağının önemli bir Ermeni nüfusa sahip olması Ermenilerin büyük bir kısmının isyancılara ve komitelere destek vermesiyle Ermeni komite örgütleri ile ihtilal komiteleri Van'dan sonra en fazla önemi Muş ve Bitlis havalisine vermişlerdir. Ermeni komitecilerinden Ermenilerin meşhur Kafkasya kökenli örgüt liderleri başta olmak üzere Haçin, Erzurum, Diyarbakır ve İstanbul'dan gelen fedailerle Hınçakyan ve Tiflis Cemiyet-i İhtilaliyesi'nin talimatlarıyla hareket eden propagandacıların tertibiyle faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ayrıca sancak dâhilinde Çanlı kilise rahipleri ve Bitlis'te bulunan Amerikan Misyoner Okulu mensuplarının bölgede sık sık isyan, yağma gibi olayların çıkmasında etkin rol oynadıkları kaynaklarda mevcuttur (Karaca, 1993, s. 67).

Ermeni komitecilerin sadece müzakere yapılırken değil zaman zaman bölgede infial çıkarmak ve kendi tarafında olmayan sadık Ermeni vatandaşlara zarar vermek için de kılık kıyafet değiştirdikleri görülmektedir. Örneğin, Rahip Parsih Muş'ta Ermeni mektebine bağlı bir hanede saklanan zararlı evrakları ihbar ettiği için üç Ermeni ihtilalci tarafından saldırıya uğramış ve yaralanmıştır. Parsih Efendi'ye saldıran Ermeniler Kürt kıyafeti giymişlerdir. Böylece saldırıyı Müslümanların üzerine atmayı ve iki millet arasında kan dökülmesini planlamışlardır. Rahip Parsih Efendi, 1895 Ekim ayında tekrar saldırıya uğramış ve hayatını kaybetmiştir, cesedi Manyoktaki bağına yakın bir dere içerisinde

bulunmuştur. Rahip Parsih'in öldürülmesi olayıyla ilgili de dördü erkek biri kadın beş Ermeni tutuklanmıştır (Çubuk, Tombul, 2019, s. 4).

Özellikle 1890'dan sonra Ermeni komitecilerin Doğu Anadolu'nun diğer yerleri ile birlikte Muş ovaları ve dağlarında ve de Sason'da bulunan bazı Ermeni kasaba ve köylerinde gizlenerek Ermenileri Kürt ağalarına boyun eğmemeleri yönündeki kışkırtmaları Kürt-Ermeni ilişkilerinin iyice bozulmasına neden olmuştur. Bunun neticesinde iki topluluk arasındaki ayrışmalar belirginleşerek bazı yerlerde çatışmaya dönüşmüştür. Bu kırılmalar neticesinde Ermeni komiteciler bilhassa 1895'ten sonra Müslüman-Kürt köylerine baskın yapıp cinayet ve yağmalara başlayınca, Hamidiye mensupları biraz nefis-i müdaafa biraz da intikam hırsıyla komitecilerin bulunduğu veya bulduklarından şüphe ettikleri Ermeni köylerine hücum etmişlerdir (Arvas, 2023, s. 6).

Bahri Paşa'nın raporunda Ermeni Komite faaliyet sahası olarak belirtilen diğer önemli bölge İran toprağındaki Revan şehrine yakın Üç Kilise Manastırı (Eçmiyadzin) dir. 1867-1873 tarihlerinde İstanbul'da Ermeni Patrikliği yapan Vanlı Mıgırdıç Hrimyan, 1893'den 1907'ye kadar Üç Kilise'de Ermeni Katogikosluğu görevinde bulunmuştur (Göyünç, 2005, s. 97). Bilhassa 1893'ten itibaren Üç Kilise Katogikosluğunun doğrudan vazifesi olan dini işler dışında siyasetle de yakından ilgilendiği ve karar gücüne sahip olduğu görülmektedir. Bulduğu mevkide yer alan Ermenilerin Gürcülerle birlikte rotayı Rusya'ya çevirmeleri, Rus Çarlığının Güney Kafkasya siyasetinde etkin rol oynaması sonucunu doğurmuştur. Rusya özellikle Güney Kafkasya bölgesini ele geçirme ve yayılma siyasetinde Ermenileri bir nevi araç olarak kullanmıştır (Arslan, 2016, s.16). Görünen şudur ki, 1895 Ermeni olayları, temelde Osmanlı yönetimine büyük devletler tarafından dikte ettirilen Anadolu ıslahatının uygulanması için başlatılan propaganda metodundan başka bir şey değildir (Öke, 1991, s. 81).

Van Valisi Bahri Paşa'nın, 19 Ocak 1893 senesinde bu rapordan önce Ermeni meselesine dair şüpheli görülen birkaç kişi üzerinde ele geçirilen torbada üç nüsha kitabın bulunduğu dair Bâb-ı Ali'ye bir arzı söz konusudur. Bâb-ı Ali'ye gönderilen yazıda üç nüsha kitaptan 1 numaralısı “Ermeni Tarihi”, ikincisi Rusya Ermenilerinden “Rafet” isimli kişinin “Altun Horoz” adlı eseri, üçüncüsü Minas Çeraz dedikleri kişinin “Cenaze Nutku” adlı eserin risalesi ve dördüncüsü dahi yine sözü edilen Portakaliyan'ın Marsilya'daki matbaasında basılan “İntikam” adlı risalenin tercümesidir. Bununla birlikte dört nüsha gazete ve Portakaliyan Makridic'in Marsilya'da neşrine devam etmekte olduğu Armenia isimli dergi de yer almaktadır. Bu evrakın sahiplerinin Van Ermeni'si olduğu tahkik edilip bu konu ile alakalı olan 3 kişinin kanun hükmünce Nizamiye mahkemesine teslim edildiği bildirilmiştir (BOA, Y.MTV. 74/2). Bu durum göstermektedir ki, Ermeni Meselesinin doğuşunda ve Ermeni komitecilerin bir takım faaliyetlere girişmesinde en başat rolü basın ve yayınlar üstlenmiştir.

1.2. Hamidiye Süvari Alaylarının Hâl-i Harekâtı

Vilâyet-i Şarkıye'de bilhassa Kürtlerden müteşekkil bir süvari birliğin oluşturulması fikri ve uygulanmasında IV. Ordu Komutanı Zeki Paşa'nın büyük katkıları olduğu bilinmektedir. Hamidiye Süvari Alaylarında birliğin önemli bir kısmını Kürt aşiretleri oluştururken Berlin Antlaşması'nda Ermenilerin korunması maddesindeki Kürtlerin yanında Çerkeslerin de dâhil edilmesi durumu göz önünde tutularak hem ona yakın hem de Çerkes olan Müşir Zeki Paşa'ya bu işin sorumluluğunu vermiş olması, II. Abdülhamid'in ince bir siyaset izlediği ihtimalini ortaya koymaktadır. Böylelikle Sultanın, Avrupalı devletlerin kullanma arzusunda oldukları Ermenileri bizzat antlaşma maddesindeki Çerkes ve Kürtlerle dengeleme siyasetinin bir parçası olduğu söylenebilir (Ekinci, s. 709). Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, Hamidiye Süvari Alayları Türkmen, Kürt ve Arap aşiretlerden müteşekkildir. Nitekim Hamidiye Alaylarının kurulmasında yalnızca Kürtleri silahlandırmak gayesi şeklindeki görüşler gerçeği pek yansıtmamaktadır (Kodaman, 1987, s. 35).

Hamidiye Süvari Alaylarının kuruluşu ile alakalı en erken tarihli belgeler 14-15 Nisan 1891 tarihlerinde Hatt-ı Hümayun olarak çıkarılmıştır (Kodaman, 1979, s. 443). Hamidiye Alaylarının kurulması, teşkilatlandırılması plan ve projeleri İstanbul'da Şakir Paşa'nın görev yaptığı heyet tarafından hazırlanırken yerinde kurulmaları görevi de yine Zeki Paşa'ya verilmiştir (Karaca, 1993, s. 175).

Van Valisi Bahri Paşa'nın Hamidiye Süvari Alaylarının hâl-i hareketlerine mukabil ele aldığı yazıda ilk olarak Alayların Osmanlı Devleti için yararlılıklarına sonrasında da en kısa sürede bir ıslahat ve düzenlemenin yapılması gerektiği konularına değinilmiştir. Bahri Paşa'nın fikirleri doğrultusunda şöyle ki,

En iktidarlı rehberimiz, muvaffakiyetli, askeri seven, kollayan kudretli vilâyetlerimiz olan Bitlis, Van, Diyarbakır içinde bulunan Kürt aşiretlerden teşkil olunan "Hamidiye Süvari Alayları" nın yararlılık ve mertlik hususlarındaki azim, gayret ve atılganlıkları hiçbir zaman inkâr edilemez. Ancak bahsi geçen alayların padişahın emrinde tertip edildikleri ve hiçbir şeylerinin esirgenmediğini dinen ve görev bakımından büyük gayret sarf etmelerine rağmen Alaylardan bazılarından kabahatlerine mukabil şüphe duyulmaktadır. Bugün ve ileride alaylara ciddi anlamda ihtiyaç hissedileceğinden ve sayılarının azalacağından dolayı yapılacak olan ıslahat ve düzenlemelerin bu şartlar gözetilerek yapılması hususunda görüşlerimi beyan ediyorum.

Zira bu Alaylardan bazılarının sayıları günden güne kat be kat çoğalmakta, yapılacak ıslahata ihtiyaç duymaktadırlar. Eğer ıslahat konusunda gereken tedbirler gecikirse ileride hiçbir tesir yaratmayacağı hatırlanmalıdır.

Kürt aşiretlerden bazı reis ve beyler cehalet düşüncesiyle tek durmuyorlar. Her ne kadar hükümetten o gibi fenalıklarda bulunanlara yumuşak ve olgun davranmaları ifade edilmişse de hoş gitmeyecek sözler sarf ediyorlar. Sonrasında ise küçük bir nasihatle pişmanlıklarını dile getiriyorlar. Ancak yine de yaralananların olduğu bazı vakalar ortaya çıkıyor. Olaylar, bolluktan geri düşenlerin tebliğ ettikleri alacaklarını tahsil edememelerinden olmalıdır ki; ara sıra yaralama, adam öldürme, yağmacılık, saldırı, tecavüz gibi hoş olmayan durumlar meydana gelmektedir.

Hâlbuki “Talori” meselesini öne sürerek bu bölgeye gözlerini dört açmış olan Avrupa’nın fenalıklarına karşın bir takım aşiret reisleri ve ümerasının asker adı altında bu şerefli göreve sahip oldukları halde bazılarının faydasız olmakla birlikte lakâyid tavırlar sergilemesi Hamidiye Teşkilatı’nın yararlılıklarını görmezden gelen ve taşkınlık yaratmak isteyen kötü düşüncelilere imkân vermektedir. Teşkilatın menfaatlerini bildikleri için Alaylara geçmiş konuları hatırlatarak kuvvet ve iktidarlarını zedelemeye çalışmaktadırlar. Bu vesile ile hem konuşmanın daha fazla uzamaması hem de kimseye zarar gelmemesi için fenalık düşünenlerin kanun dairesince terbiye edilmesi gereklidir.

Çünkü Kürtler küçük bir gayretle ıslah edilebilecek adamlardır. Bunların genelinde görülmeyen cehalet ve cehaletin verdiği cesaretle davranıp vahşi hareketlerde bulunanlar yine kendi halkı içinde kıvrak zekâyâya sahip olanlar sayesinde önlenebilir, şu eksikliklerini gidermek için biraz gayret etkili olacaktır diyebilirim (BOA, Y.MTV, 115/28, s. 2).

1894’te İngiltere Van Konsolosunun Vilâyet-i Şarkıye’de Ermenilerin çoğunlukta bulunduğu bölgelere sözde incelemeler yapmak amacıyla seyahate çıkmasını Osmanlı’ya karşı bir direniş olduğuna işaret varsayan Ermeniler bilhassa Sason, Kulb ve Talori taraflarında süratle olayların gelişmesinde etkili olmuştur. Talori bölgesinde cereyan eden olaylarda Ermeniler, birçok Müslümanı katletmişlerdir. Fakat konunun Van İngiliz Konsolosunca Avrupa basınına farklı lanse edilmesi ile Talori Meselesi uluslararası bir mevzu olarak ele alınmıştır. Talori’deki 1894 Haziran olaylarının yinelenmesinin önüne geçmek için de Ermenilere karşı Kürt aşiretlerinden asker toplanmaya başlanmıştır (Özkaya, 1986, s. 36-37).

Talori ve civarında bulunan eşkıya ile firarileri muhafaza eden Kürt aşiretlerini mahkemede celp etmekle, devlete sadık ve bağlı bir hale getirmek amaçlanmıştır. Bununla birlikte bölgedeki insanları hareketlendirmeye yeltenecek olanlara imkân vermemek üzere Hamidiye Alaylarının daha muntazam bir duruma getirilerek bölge asayişinde görevlendirilmesi konuları sürekli olarak dile getirilmiştir (Süphandağ, 2021, s. 147). Çünkü bazı Hamidiye Alayları reisleri arasında vuku bulan ve reislerden birkaçının ve hatta iki kadının ölümüne sebep olan çatışmalar yaşanmaktadır. Bu hadiselerde

belirtilen esas konu, reislerin askeri nizamiyeye bağlı olmalarına rağmen askerliğin en önemli kanunu olan derece derece astın bir üste bağlı kalacağı hususunu unutup, eski bedevi hallerine dönmeleri, padişahın emir ve iradesine aykırı olarak birbirleri aleyhine silah kullanmak derecesinde, korkunç cinayetlere devam etmeleridir (Süphandağ, 2021, s. 127).

Bahri Paşa, Hamidiye Alaylarının kuruluş esasını, Talori Olayının uluslararası bir nitelik kazanmasıyla bölgedeki Ermeni komitecilerin faaliyetlerine karşı Kürt aşiretlerinin askere alınması olarak tanımlamaktadır. Bilhassa Van Vilâyetinde teşkil edilen alaylarda gördüğü bazı eksiklikler dolayısıyla bir an önce ıslahatın yapılması yönünde bir fikir sunmaktadır. Bu bağlamda sözlerine devam ederek, söz konusu asayişsizliğin neden kaynaklandığına dair düşüncelerini şöyle aktarmaktadır;

Aşiret reisleri ve ümerasının istisna olmak şartıyla subaylar, zabitler ve askerlerden birçoğu berduş denilecek kadar meskensiz adamlar olmalıdır ki; görünüşe göre yapılan küçük bir araştırmada hemen hemen her fenalıkta ortaya çıkan sonuç, nizamı bozanların önde gelenleri sokak adamlarından ortaya çıkmaktadır. Hamidiye Alaylarındaki dağınmıklığı toplamak için vaktiyle hükümetin iskân emri verdiği ve bunun vakfedilenin üzerinde bulunan tapu muamelelerine sebebi ne olursa olsun ehemmiyet verilmemesinden ileri geldiği görülmektedir. Mesela, Van Vilâyetinin herhangi bir yerinde bulunan Hamidiye Süvari Alaylarına mensup bir Alay içerisindeki zabitten bir veyahut bir kaççı sebebi ne olursa olsun ezelden beri bozduğu kimselerle çıkan anlaşmazlıkta bulunduğu yeri terk etmektedir. Bilhassa bağlı olduğu zabitin ve onlara tabii olan askerlerden bir takım çul ve çerke ile birkaç baş koyun, keçi gibi hayvandan ibaret bulunan su melekelerini önlerine kattıkları gibi yerleştikleri ve mensup oldukları Alay dairesini bırakıp ya İran aşireti içine ya da Osmanlı tebaası içindeki aşiretlerden birinin yanına sığınmaktadır. Böylece aşiret reisine bir iki koyun ve kilim vermek suretiyle orada kalmaktadır. Bu durum Alayın kin beslemesine neden olurken mevcut kayıtlı asker sayısının ziyadesiyle düşmesine sebebiyet vermektedir. Bununla birlikte aşiret reisinin lüzum görüldüğünde hazır bulunacağını taahhüt ettiği miktarda süvariye çıkaramaması ile sonuçlanacağına da şüphe yoktur.

Ve ara sıra aşiretler arasında bir başkasının malına tecavüz ve saldırı gibi hallere vesile olan sebepler dahi bu suretle diğer bir aşiret hanesine nakil edenlerin kıskırtmaları sonucu olduğunu, etraflıca düşünülürse bu meskensizliğin getirdiği fenalık bir kat daha meydana çıkmış olur. Bununla beraber aşiret reisleri tarafından dahi nakl-i haneye sebebiyet verdiği açlık inkâr edilemez. Çünkü evvelce arz olunan aşiret zabıt ve fertlerinden bir takımının yerleştiği köylerdeki haneler ile ziraat ve

çiftçilik eyledikleri tarlalar tapusuzdur. Çiftçi tasarruflarında bulunan emlâkın ve arazinin kendilerine ait olmadığı gerekçesi ile aşiret reisi tarafından “Haydi benim köyümde oturmayınız!” denildiği vakit tasarruf haklarını ispat edebilecekleri bir durum söz konusu değildir. Bunu ispat edecekleri bir resmi senede sahip olmadıklarından içeri girmek yoktur sözleriyle meskeni terk ederek ya İran içlerine veyahut Osmanlı aşiretlerine sığınmaya mecbur kalıyorlar (BOA, Y.MTV, 115/28, s. 2-3).

Neticede yapılan araştırmalarda bazı aşiretlerde ortaya çıkan düzensizliğin ilk sebebinin meskensizlik olduğu görülmektedir. Bu durumun ortadan kaldırılması ve yasaklanması için sağlam temellere dayalı bir düzen tertip edilmelidir. Böylece barış ve güçlülük tamamen egemen olacaktır. Bu durumun sağlanması, bahsi geçen hane yoksunlarına bir an evvel bir mesken veya meskenin yapımı için tasarruflarını kanunen ispat edebilecekleri lüzumlu miktarda araziye dair birer tapu verilmesiyle mümkün olabilecektir.

Belli olan anlayış şudur ki; askerlik, birbirine bağlı olan yegâne en büyük ve en sağlam makamın esası ile geleceği sağlamlaştırmaktır. Bu sağlamlığın bozulmasının zabt ve nizam verme ile bunun bağlılığı dahi itaat olduğuna göre tüm aşiretlerin bu yüksek mertebenin tabiatına hâsıl olma lüzumunu hissedip ona göre davranmaları icap eder. Bununla birlikte emniyete bağlı ve askerlikte yasak olan emirlere riayet ederek askeri edep ve terbiye ile olumsuz düşüncelerden arınıp emirlere bağlı aşiret fikirleri geliştirmeye gayret gösterilmelidir (BOA, Y.MTV, 115/28, s. 3).

Bahsi geçen konu üzerine Hamidiye Alaylarına mensup aşiret reisinin zengin olması, halkın ise oturduğu yerler dahi reisin malı olarak zikredilmesini meydana getirmektedir. Ahali buralarda merhametten ve şefkatten oturtulmaktadır. Reis canı sıkılırsa onu köyden kovar ve sırtıyla getirdiği odunları bile vermeyebilir. Aşiret reisinin böyle bir gücünün olması buradaki askerin sadece malını korumak değil canını korumak pahasına endişe duyduğunu göstermektedir (Süleyman Sabri Paşa, 1960, s. 83).

Bahri Paşa, aşiretler içerisinde ortaya çıkan düzensizliklerin sebebinin yurtsuz olmalarına bağlayarak aslında aşiret reislerinin görevlendirilmeleri neticesinde güç ve servetlerini daha da artırdığı konusuna vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda aşiret reislerinin nüfuzunu artırmasına yönelik tutumlarının alay içerisindeki diğer süvariler tarafından pek hoş karşılanmadığını bu defa Hamidiye Alaylarının iftihar göremedikleri konusunda şikâyet ettiklerini dile getirmektedir. Rapora göre aktardığımızda;

Her alayın yanında “cüz-i tam” kumandanı gizlilikle bulunmakta olan Nizamiye emirleri ve zabıtlarının her biri “askeri” kelimesini ihtiva etmek ile geçmişte hükümet nazarında yayılan övgüye mazhar olmuş

ve doğruluk ile donatılmış güvenilir reislerdir. Aşiretlere askerliği tamamıyla öğretebilecek mevzuat hakkında derin bilgiye sahip olan reislerin sadakati yüksek kimseler oldukları cümleten bilinmektedir. Ancak ne çare ki aşiretlere mensup reis, zabita ve fertlerin kendilerine ibret misali olacak askerlerden “Nizam-ı Askeriyye” yi görüp de onların konumlarıyla halleşemediklerinden itaat ve boyun eğmedikleri için nizam ve düzen konusunda istenilen fikre ulaşılammaktadır.

Bunun için Nizamiyeye mensup Alay kumandanları maiyetlerinde bulunarak ihtiyaç mukabilinde askerlere talim ve yetiştirmek için öğretmenlik dahi etmek üzere hiç olmazsa yirmişer askerden oluşan Nizamiye Süvarisinin seçkinlerinden birer “Müfreze-i Askeriyye” nin bulundurulması şimdi bile faydalı olmak hususunda askerinin yabancılara mani olması için uygun bir tedbir olacaktır.

Şöyle ki, bugün hala aşiretlerden müteşekkil Hamidiye Süvari Alayları içerisinde bulunan Nizamiye emirleri ve zabitalarının nüfuz dereceleri ve askeri haysiyetleri mukabilince geçen süre zarfında iftihar göremediklerine binaen zaruri takdirde haksızlığa uğradığını hisseden aşiret reisi ve zabita askerleri söz konusudur. Her daim içlerinde bulunacak olan bu Nizamiye Süvarileri üzerinde kendilerinin çaba sarf ettikleri göz önünde bulundurarak Seniyye-i Hazret-i Hilafet’e sığınıp zabıtlık ve icap eden şeref, haysiyet ve onurluluğu öğrenerek bahsedilen süre zarfında cüz-i tam kumandanlarının alelacele aldıkları adap ve terbiyenin askerlere tatbik ettirildiği görülmektedir. Ancak sonrasında hükümetin razı olmadığı aykırı durumlar için cesaretleri kendi kendiliğinden ortadan kaybolacaktır. Bundan dolayı küçük asker ve subayların dahi itaat ve teslimiyetin ne demek olduğunu öğrenmesiyle beraber bu sayede her askerin bilmesi gereken talim ve talimat için teşvik edilmelidir (BOA, Y.MTV, 115/28, s. 3).

Vilâyet-i Şarkîye’de Kürt Aşiretleri nizam kapsamında eğitime tabii tutmak gayesiyle teşkil edilen Alaylardan birçoklarının başına aşiret reisleri, kendilerine maaş bağlanmak, rütbe ve nişan verilmek suretiyle komutan tayin edilmiştir. Aşiret ağaları da aynı suretle subay yapılmaktadır. Alay haline getirilen aşiretlerin vergi muafiyeti ve işledikleri adli suçlar hakkında dahi mahalli mahkemelerin yetkileri kaldırılmıştır. Asker olarak tabir edildikleri için davalarının harp divanlarında görülmesi kararlaştırılmışsa da uygulamada pek etkisi görülmemiştir (Erarslan, 1997, s. 463). Bu gibi yetkilerle donatılan aşiret reislerinin Hamidiye Alaylarında görevlendirmek üzere alaya yazılacak Kürt aşiretlerinin tayinini bizatihi kendileri talep etmiştir. Özellikle yeni edindikleri nüfuzu kullanarak aşiret içerisindeki konumlarını sağlamlaştırmak ile güç ve servetlerini büyütme gayesi de bu yazımda bir etkendir (Klein, 2014, s. 135).

Yukarıda bahsedilen durumun yanında Osmanlı Devleti, alayların faaliyete geçmesiyle sadece silah ve cephane masrafı karşılığında bölgede en az 35.000 süvari ve asker kazanmış olacaktır. Hamidiye Alaylarının çoğunlukla Rusya ve İran sınırına yakın bölgelere yerleştirilmesi ile bölgede güvenliğin sağlanmasında çok önemli bir hizmet yürütecekleri apaçiktir. Bir başka düşünce nazarında ele alındığında normal dönemlerde kendi aralarında çatışanlara çeşitli cezaların uygulanacağını bildirilmesi barış dönemlerinde bölgede asayiş ve merkezi otoriteyi sağlamlaştırmaya yönelik bir tedbir olarak da değerlendirilebilir (Erarslan, 1997, s. 463).

Bahri Paşa raporunun son paragrafında ise dile getirdiği sorunlara alınacak tedbirlerin olağan faydalar sağlayacağı ve bahsedilen konular dışında aşiretler içerisinde meydana gelen olayların İran basınında abartılarak neşredildiği konularına değinmiştir. Bununla birlikte "...Hamidiye Alaylarının teşkil ve kuruluşunda özellikle aşiretlerin kendi istekleri doğrultusunda alaya kaydolmaları kuvvetle azim dâhilinde çoğunluğu oluşturmalarında önemlidir. Sultan II. Abdülhamid'in emirlerine her koşulda itaat etmeleri ve yabancıların sözlerine aldırmadan padişahın arkasında olmaları, gayret göstermeleri şüphesiz umulan beklentilerin gerçekleşmesi için mühimdir..." ifadeleriyle alayların kuruluşunun önemine bir kez daha vurgu yapmıştır (BOA, Y.MTV, 115/28, s. 3).

2. Derviş Paşa'nın Görüşleri ve Osmanlı Hükümetinin Aldığı Tedbirler

Van Valisi Bahri Paşa'nın Vilâyet-i Şarkîye'de ortaya çıkan bazı önemli hususları belirtmek üzere ele aldığı söz konusu raporu, 17 Şubat 1895 tarihinde Yaver-i Ekrem Derviş Paşa'ya ulaştırmıştır. Derviş Paşa, bir müddetten beri bazı yerlerde asayiş ve emniyetin ihlal edildiği konuları üzerine bilhassa Ermeni Meselesine dair bazı araştırmalar yaptırmaktaydı. Bu bağlamda Bahri Paşa'nın bir tasarı evrakı olarak sunduğu layihasını, bizatihi bölgede yaptığı araştırma ve tetkikleri içermesi bakımından bir rapor olarak nitelendirmiştir. Raporun mahiyetine vakıf olduğu için gözden geçirdikten sonra bahsi geçen sorunlar üzerine görüşlerini ihtiva eden bir yazı ele almıştır. Bu yazıda Osmanlı hükümetinin alması gereken tedbirleri de önemle belirterek sürecin takibi doğrultusunda belli görevlendirmelerde bulunmuştur (BOA, Y.MTV, 115/28, s. 1).

Sultan II. Abdülhamid'in Yaver-i Ekrem'i Derviş Paşa, rapor eline geçtikten sonra Ermeni Meselesi ve Hamidiye Alaylarındaki düzensizliğe dair üzerinde durulması gereken hususlar ve alınacak önlemler doğrultusunda bazı görüşler belirtmiştir. Derviş Paşa'nın görüşleri mukabilinde, en ziyade dikkat çeken hususlardan ilki Ermeni Meselesi ile alakalı olmaktadır. Derviş Paşa'ya göre, Vilâyet-i Şarkîye'deki Muş Sancağı dâhilinde bulunan Çanlı kilisesinde her sene temmuz ayında yapılan panayıra İran gibi yabancı memleketten ve memleket içerisindeki Ermenilerin yaşadığı vilâyetlerden binlerce Ermeni fesadının dâhil olması büyük bir meseledir. Ermeni fesadları ve reisleri bahsi geçen zamanlarda toplanarak bir sene boyunca gerçekleştirecekleri fenalıklar için nasıl bir yol izleyeceklerine dair kararlar almaktadır. Bu kararların ne şekilde eyleme geçirileceği konusunda ise gizliden gizliye görüşmektedirler. Ermeni fesadları bu maksat uğruna gerekli gördükleri eylemleri harekete geçirmek üzere Ermeni komisyon üyesine yazılı bir

rapor gibi sunmaktadırlar. Bu minvalde işleyecekleri cinayetleri planlamak üzere toplantıya iştirak edilmesi gerektiğinden komitenin başında bulunanlardan teşkil bir danışma kurulu toplantı tertipleme görevini yerine getirmek için isim ve kıyafetlerini değiştirerek cemiyete dâhil olmaktadır (BOA, Y.MTV, 115/28, s. 1).

Bâb-ı Ali tarafından bu hususun önlenmesi için bir takım tedbirlerin alınması gerekli görülmektedir. Derviş Paşa'nın görüşlerine göre, Ermeni komitecileri için önemli bir ayın ve toplantı yeri olan Çanlı kilisesinin her daim çalışmasına izin verilerek gizliden bir araştırmaya tabi tutulmalıdır. Bununla beraber bahsedilen panayı zamanında bir Heyet-i Mahsusa oluşturularak asayiş ve emniyetin sağlanması için her ne gerekiyorsa yapılmalıdır. Böylece kılık kıyafet değiştirerek Kiliseye gelen fesadların kimler olduğunun ortaya çıkarılması sağlanmalıdır. Bu şekilde hareket eden Ermenilerden özellikle kendilerine yakışır suretle hileye başvuranların akıbetleri ise hükümetin alacağı karar mukabilinde belirlenecektir (BOA, Y.MTV, 115/28, s. 1-2).

Vilâyet-i Şarkıye'den gönderilen rapor dâhilinde Derviş Paşa'nın üzerinde durduğu bir diğer husus da Hamidiye Alayları meselesine dairdir. Hamidiye Alaylarında ortaya çıkan düzensizliğin ve asayiş problemlerinin kaynağını irdelemek ve alınacak tedbirlerin hangi yönde olacağını belirlenmesi açısından birkaç konu üzerinde fikirlerini beyan etmiştir.

Derviş Paşa'ya göre, Sultan II. Abdülhamid tarafından kurulan Hamidiye Alaylarındaki askerlerin hükümetten gelen emirleri uygulamak, sadık olmak, düzen ve kanunlara riayet etmek maddelerine kati suretle uyması gerekmektedir. İhtiyaç mukabilince talim ve nizama uygun öğretmenlik yapmak üzere Nizamiye süvarisinden oluşmuş birer Müfreze-i Askeriyenin bulundurulmasının faydalı olacağı konusu daha öncesinde bizzat padişah tarafından dile getirilmiştir. Bu askeri müfreze güvenliğinin sağlanması için itinayla bir araya getirilmiştir. Bahsi geçen konuda herhangi bir zorlama söz konusu değildir. Bir diğer husus olan Hamidiye Alaylarındaki fertlerin ve aşiretlerin bir başkasına tecavüz ve saldırmasına sebep olan durumun önüne geçilmesi, tarlaların hak tasarruflarını ispat edilebilecek “Sened-i Resmîye” ye bağlanması konuları zaten açıktır. Çünkü bu durumlardan istifade eden aşiret reisleri yani elinde tapu senedi olmayanları ne vakit isterlerse köylerini terk etmelerine zorlayabilirler. Bu durumda onların da İran içlerine ve yahut Osmanlıya bağlı aşiret köylerine iltica etmeye mecbur kaldıkları anlaşılmaktadır. Bahsedilen bu göçebe halindeki Kürtlerin geneli Erzurum, Bitlis Vilâyetlerine bağlı Beyazıt, Muş ve Genç sancaklarıyla Van Vilâyetinin merkez sancağında bulunmaktadır. Bilhassa bu bölgelerde düzensizliğin giderilmesi için bahsedilen konuların çözümü için harekete geçilmesi elzemdir (BOA, Y.MTV, 115/28, s. 1).

Aslına bakıldığında, Hamidiye Alaylarındaki düzensizliğin kaynağı askerin bulunduğu bölgeyi yurt tutamamasından ileri gelmektedir. Bu sorunun çözümü için deftere kaydedilmek suretiyle söz konusu bölgelerde Meclis idare üyelerinden bir memurun emrine tabii olmak koşuluyla görevlendirilen her askerden birer kişi alınıp her bir sancakta tapu yoklaması yapılmasına karar verilmiştir. Bu esnada birer komisyon teşkiliyle ve komisyonlarca tapu yoklamasında bedelinin üzerinde ortaya çıkan fazla

arazilerden hiç arazisi ve hanesi olmayan askerlere verilmesi ve emr-i iskânın uygulanması ile tasarruflarına alma hakkını temin etmek üzere parlak tuğralı tapu senetleri verilmesi gibi tedbirler alınması buyrulmuştur. Bu tedbirlerin yerine getirilmesi konusunu araştırılıp takip etmek üzere Vali beyin bizzat bu bölgede asayiş ve inzibat kuvvetleri oluşturulması gerekmektedir. Bununla birlikte Hamidiye Alaylarınca arzu buyrulan düzen ve istikrardan haber alması için bir vali yardımcısının tayinine ihtiyaç görülmektedir. Bu görev için Revan baş beylerinden ve Mir-i mirandan Alay beyi olan ve mutasarrıf vekâletlerinde bulunmuş kuvvetli bir nüfuza sahip, sadakatinde tam güvence sağlayan Galip Paşa kullarının bu memuriyete görevlendirilmesi kâfi görülerek onaylanmıştır (BOA, Y.MTV, 84/139). Böylece bahsedilen komisyonların teşkili ve Galip Paşa'nın dahi vali yardımcılığına tayini emri ferman olarak buyrulmuştur (BOA, Y.PRK.BŞK, 30/128; 33/41).

Van Valisi Bahri Paşa'nın raporu doğrultusunda Derviş Paşa'nın aldığı tedbirleri uygulamak üzere 25 Nisan 1897 tarihinde Van merkez vilâyetinden teşkil olunan İnzibat Komisyon başkanlığına Timurzâde Galip Paşa ile Hakkâri mutasarrıflığına ve merkeze bağlı kazalar kaymakamlığına ve müdürlüğüne bir tezkire yazılmıştır. Söz konusu yazı suretine göre, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum dolayısıyla ve harple meşgul olduğu şu dönemde asayişin sağlanması ve tamamen muhafaza edilmesi için bazı hususların uygulanması gerekmektedir. Bilhassa Van Vilâyetinin sınırdaki bulunması ve yer aldığı mevki sebebiyle güvenliğinin sağlanması ciddiyetle önem arz etmektedir. Yabancılar karşı devleti müşkülata sürükleyecek her türlü durum ve vukuata meydan vermemek için bir takım oluşumlar elzemdir. Bir takım zorluklara sebep olacak şeylerin en önemlisi sükût ve asayişin ihlal edilmesi ve bu hususta Hristiyanlar aleyhinde taarruz ve tecavüzlerin vuku bulması maddeleri halinde olup bunların korunması ve asayişlerinin sağlanması vazifeleri için gayret gösterilmelidir. İslamiyet'i tertip eden hizmetin birincisi Hristiyanların can, mal ve ırzlarının saldırılardan korunmasıdır. Şimdi bu maksatların en mühimini vilâyetin her tarafında, livada mutasarrıf ve kazalarda kaymakamların başkanları ile merkezdeki komisyonun başkanı olan Galip Paşa'ya ve beraberindekilerle Eşref Efendi'ye verilmek üzere faaliyetlerde bulunulması söz konusu olmuştur (BOA, DH.TMIK, 33/47, s. 2).

Yukarıda bahsi geçen konular doğrultusunda Ermeni komitecilerin çıkardığı isyanlar ve bölgede yaşayan pek çok Ermeni, Türk ve Kürt halkın asayiş ve emniyeti konusunda hükümetin emrinde bölgedeki barışı temin edebilmek ve Vilâyetin geleceğini güvence altına alabilmek amacıyla bir takım İnzibat Komisyonları teşkiline lüzum görülmüştür. Buna göre Van Vilâyet merkez ve merkeze bağlı olan yerlerde teşkil olunan İnzibat Komisyonlarının hareket ve vazifelerini içeren bir talimatname hazırlanmıştır. (BOA, DH.TMIK, 33/47, s. 2). İnzibat Komisyonları merkez vilâyette valinin ve livada mutasarrıfın kazalarda kaymakamların ve nahiyede müdürlerin başkanlığında ve üyeler de mahallerindeki âyan ve hükmü geçen Müslüman kimselerden tayin edilecektir (BOA, DH.TMIK, 33/47). Köylerdeki İnzibat Komisyonu vazifesini İhtiyar Heyeti ile Heyet-i

Mahsusanın yine bu mahallerden seçtiği ikişer veya daha fazla kişiden oluşan heyetler idare edecektir.

İnzibat Komisyonunun vazifelerine baktığımızda, her komisyonun azası bulunan mahalde topluca veya tek başına asayişin sağlanması için tüm ahalinin bilhassa Hristiyanların can, mal ve ırzlarının her türlü saldırıdan korunmaları için sürekli çalışmalarda bulunacaklardır. Herhangi bir kasaba veya köy mahallinde ortaya çıkan bir olay asayiş durumunda gecikmeye meydan vermeden komisyon azası tarafından derhal tedbir alınarak en yakın idari merkeze bildirilecektir. Ayrıca vakanın meydana geliş durumu ile kimlerin suçlu olduğu gibi konular tetkik edilerek yazılı bir kararname çıkarılmalıdır. Yazılı kararnamenin Komisyon azası tarafından adli suçlar birimindeki polis ve jandarmalara ibraz edilerek vazifenin ciddiye alınması sağlanmalıdır (BOA, DH.TMIK, 33/47, s. 1).

Bölgede ortaya çıkacak her türlü asayiş durumunda İnzibat Komisyon azası müdahale edebilecektir. Bir kasaba veya köyde zarar ziyana teşebbüs eden kişi veya kişiler komisyon azası tarafından durdurulacak ve bu durum için gerekli tedbirlere başvurulacaktır. Şayet durdurma ve ıslah etme gibi önlemler yeterli değilse şahıs mazeretleri dolayısıyla hükümete intikal edecektir. Kasaba ve köylerdeki ahali kendi işi olan tarım veya ticaretiyle meşgul olmalıdır. Böylece bölgede iskân edilen halkın birbirlerinin can ve malına saldırmalarının önüne geçilecektir. Olası bir kargaşada yakalanmış olan Hristiyan ahaliye yardım edilmesi gereklidir. Bu konuda Müslümanlara da gerekli uyarılar yapılacaktır. Hristiyan ahalinin ihtiyacı mukabilinde belli durumlarda taviz verilmek suretiyle tohum, çift ve ziraat malzemesinin temin edilmesi gibi hususlar Komisyon azalarının insaniyetlerine terk edilmiştir (BOA, DH.TMIK, 33/47, s. 1).

Vilâyet-i Şarkıye’de meydana gelen vukuatlar sebebiyle yakalanmış, korkmuş olan Hristiyan ahalden olup herhangi bir kabahatleri olmayanların asıl meskenlerini terk ederek şehir ve kasabalara ve cemiyetlerinin olduğu Ermeni köylerine nakil ve hicret etmekte oldukları ısitilmektedir. Eğer bu durum devam ederse ziraat alanlarının boşlamasına neden olacaktır. Nitekim ileride bir kıtlık ve pahalılığın ortaya çıkmasına sebebiyet vereceğinden herkes yerli yerinde kalarak iş ve gücüyle meşgul olmaları münasip bir dil ile anlatılmalıdır. Bu hususun temin edilmesini dinlemeyip nakil ve hicret edenler olursa ise kaç hane ve kaç nüfusun kimlerin nereden nereye gittiklerinin zaman kaybetmeden mensup oldukları hükümete ihbar edilmesi dahi Komisyonların vazifeleri arasındadır. Bununla birlikte alınacak bir diğer tedbir çeteci faaliyetlerinin önlenmesine yöneliktir. Hangi millet ve cemiyetten olursa olsun haydut kılığında bir mahalden başka bir mahalle giden veya gideceği haber alınan çetecilerin kuvvetle engellenmesi gereklidir. Buna doğrultuda çıkabilecek olası bir kargaşada ahalinin müdahale etmesine imkân vermeden en yakın idari merkeze ihbar edilmelidir. Söz konusu çeteci faaliyetlerinde ahalinin anlayacağı bir dil kullanılmalıdır. Bu konuda ikna kabiliyetini kullanmak üzere İhtiyar Heyeti ile Komisyonların birlikte hareket etmesi mühim vazifelerindedir. Beyan olunan Komisyonlar belli sayıda üyeden oluştuğu için gerektiğinde aralarından birini

tahkikat veya tembih ettirmek üzere gerekli yerlere gönderilebilme hakkına sahiptirler. Ancak bu gibi hizmetlerden harcırah ve saire adıyla hükümetten tasarruf talep edilmeyecektir (BOA, DH.TMIK, 33/47, s. 1).

Van Vilâyeti Valisi Mehmet Şemseddin Bey dönemine tekabül eden 9 Mayıs 1897 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda, Vilâyetçe asayiş ve inzibatin tamamen muhafaza edildiği görülmektedir. Bununla birlikte ahalinin tarım ve çiftçilikle uğraştırılarak ileride meydana gelebilecek bir hataya mahal vermemek için merkez ve bağlı mahallerce güvenilir ve söz sahibi kimselerden oluşan bir komisyon meydana getirilmiştir. Komisyonun hareketleri ve vazifeleri bizzat tanzim olunan talimatlara uygun bir şekilde yönlendirilmiştir. Komisyonların birkaç gün zarfındaki icraatları ve hareketlerinin neticesinin bölgeye bir an önce etki edeceği konularından bahsedilmektedir (BOA, DH.TMIK, 33/47, s. 5).

Vilâyet-i Şarkiy'e de oluşturulan İnzibat Komisyonlarının görevlerinin devam edip etmeyeceği konusu vilâyet idaresinin sorumluluğuna bırakılmıştır. Bu hususta Bâb-ı Ali'ye gönderilen telgraflara cevaben, vilâyetlerdeki İnzibat komisyonlarından yine vilâyet merkezi idaresinin sorumlu olduğu İnzibat adıyla kurulmuş olan komisyonun dağıtılmasına bizzat valinin karar vermesi gerektiği bilgisi verilmiştir (BOA, DH.TMIK, 33/47, s. 4). Bu tarihten itibaren Van vilâyetinde bilhassa vali değişikliğinin etkisiyle İnzibat komisyonuna lüzum kalmadığı ve dağıtılmasının uygun olacağına dair görüş bildirildiği yapılan yazışmalarda görülmektedir (BOA, DH.TMIK, 33/47, s. 5).

3. Raporun Mütalaası

1895 senesinde Van'da valilik görevini yürütmekte olan Bahri Paşa'nın Ermeni meselesi ve Hamidiye Alayları konusundaki görüşlerini ihtiva eden raporuna göre, Ermeni meselesinin doğuşunda Avrupalı devletlerin büyük oranda etkili oldukları ifade edilmiştir. Bilhassa Vilâyet-i Şarkiy'e de vuku bulan eşkıyalık ve zorbalıklarda yabancıların etkileri olduğunu ve buna mukabil Türk-Kürt ve Ermeni nüfusun ciddi zarara uğratıldığı apaçık görülmektedir. İngiltere, Amerika, Fransa, Yunanistan, Romanya gibi ülkelerde kışkırtıcı ve hükümet aleyhine ehemmiyetsiz yazılar içeren gazeteler neşredilmiştir. Bu gazete yayınlarında iki kesim dikkat çekmektedir. Bunlardan biri Marsilya'da “Armenia” adlı gazeteyi yayınlayan Tokatlı Mıgırdıç Portakaliyan bir diğeri de Hınçak komitesidir. Gazetelerde ele alınan asıl mevzu Ermeni meselesine dair ileri sürülen fikir ve eylemlerle devleti yıldırma politikası olmuştur.

Vilâyet-i Şarkiy'e de Ermeni fesad ocağı haline gelen yerlerin başında Van Vilâyetinin gelmesinin nedeni, İran sınırında yer alması ve Rusya'nın Revan şehri yakınlarındaki Üç Kilise Manastırı (Eçmiyadzın) ile Tiflis şehirlerine olan kısa mesafesinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte İran'ın Rumiye, Hoy, Selmas, Heftvan, Kaşan, şehir-i Tebriz, Sine, Dilman gibi şehir ve kasabaları da Ermenilerin çoğunlukta yaşadıkları yerler olup burada kanunen yasak olan eylemlere teşebbüs edilmiştir. Vilâyet-i Şarkiy'e de yer alan Ermeniler için önemli olan diğer bir kilise de Muş Sancağında bulunan Çanlı Kilise ve Manastır'dır. Ermeniler için kutsal sayılan Çanlı Kilisesi, Ermeni komitecilerin eylem

planlarını yaptığı ve komite reislerinin toplantı yeri olarak kullandıkları bir mabetti. Ermeniler, burada belirli tarihlerde düzenlenen panayırarda isim ve kıyafetlerini değiştirerek yapılan toplantılara iştirak etmişlerdir.

Yaver-i Ekrem Derviş Paşa'ya gönderilen rapordaki diğer husus olan Hamidiye Alaylarına gelince, 1890 senesi itibarıyla Ermenilerin Talori meselesini öne sürerek bölgeye göz dikmiş olan Avrupalı devletlerin uluslararası bir konuya dönüştürdükleri Ermeni Meselesine karşın bir takım Kürt aşiret reislerinin komutasında asker adı verilen Süvari Alaylar olarak teşkil edilmiştir. Kürt aşiretlerin askerlik faaliyetlerinden yararlanılarak bilhassa Doğu Vilâyetlerinde meydana gelen Ermeni eylemlerinin bastırılmasında ciddi yararları olduğu ifade edilmektedir. Ancak bu askerlerden bazılarının lakâyid tavırlar içerisinde olduğu ve taşkınlık çıkardığı yönünde ifadelere yer verilmiştir. Kürt aşiretlerinden bazı reislerin iftihar görmedikleri gerekçesiyle hükümete bağlı olmadıkları ara ara kendi aralarında çıkan anlaşmazlıklarda ise cehaletin verdiği sahte cesaretle yaralama, cinayet, yağmacılık, tecavüz gibi konularda hoş olmayan tavırlar sergilediklerine vurgu yapılmıştır.

Bunlardan başka dikkat çeken bir diğer mevzu Hamidiye Alaylarını oluşturan Kürt aşiretlerinden bazılarının çok yoksul ve serseri denilebilecek düzeyde olmalarıdır. Bu durum o kadar barizdir ki yapılacak yüzeysel bir araştırma sonucunda bile düzeni bozan kişilerin sokak adamlarından ortaya çıktığı görülmektedir. Kürt aşiretleri kendi aralarındaki sorunlarda dahi herhangi bir yere bağlı olmadıkları gerekçesiyle bulunduğu köyü terk etme veya başka bir aşiret reisine sığınma gibi teşebbüslerde bulunmuştur. Hamidiye Alaylarındaki Kürt aşiretlerle arasındaki düzensizliğin sebep olduğu en önemli husus olarak meskensizlik hususuna değinilmektedir. Söz konusu düzensizliğin giderilmesinde bu meskensiz kalan kişilerin bir an evvel bir mesken sahibi olması veya meskenin yapılmasında lüzumlu olan arazinin kanunen kendi tasarruflarına ait olduğunu gösteren bir tapu verilmesinin, barış ve sükûnetin sağlanması için elzem olduğu fikri ortaya çıkmaktadır.

Hamidiye Süvari Alaylarını teşkil eden Kürt aşiretlerin bazıları askerlik kurumuna riayet etmede çekimser davranmıştır. Bu bağın kurulamamasında, komutan tayin edilen aşiret reislerinin alelacele bir eğitim almalarına rağmen düzenin sağlanması için gayret gösterdikleri; ancak bazı aşiret reisi, zabıta ve fertlerin komutanların yüksek konularından rahatsızlık duymaları sebebiyle itaat ve boyun eğmedikleri görülmektedir. Bunun için Nizamiye süvarisi seçkinlerinden birer müfreze askerin buradaki askerlere eğitim vermesi ve yetiştirmesi için gönderilmesinin faydalı olacağı görüşü hâkimdir.

Bahri Paşa'dan Yaver-i Ekrem Derviş Paşa'ya gönderilen rapor doğrultusunda bir takım tedbirlerin alınması konusu gündeme gelmiştir. Derviş Paşa'nın görüşleri doğrultusunda çözüme kavuşturulması gereken iki unsur dikkate alınmıştır. Bunlardan ilki Ermeni Meselesine dair Muş'taki Çanlı Manastırında her sene temmuz ayında gerçekleştirilen panayıra memleket içinden ve İran'dan dahi binlerce Ermeni'nin gelip reislerinin toplantı ve istişare mevkii olarak kullanılması sorunudur. Bilhassa isim ve

kiyafetlerini değiştirerek Ermeni komitesinin başında olanlar ile bir takım danışma kurulu ve toplantı tertipleme görevinde bulunanların belirlenerek bölgede güvenlik ve asayişin sağlanması konusudur.

Derviş Paşa'nın Hamidiye Süvari Alayları konusundaki görüşleri ise askerlerin hükümetten gelen emirlere uymak ve sadık kalmak üzere Nizamiye süvarisinden oluşturulmuş birer müfreze askerinin bölgede bulundurulmasının sağlanması meselesidir. İran sınırına yakın bölgelerde bizzat güvenliğin sağlanması üzerine gönüllülük esasıyla meydana getirildikleri bir kez daha vurgulanmıştır. Bu konuda bir zorlamanın yapılmaması olduğu hatırlatılarak fertlerin ve aşiretlerin bir başkasına tecavüz veya saldırmasına sebep olacak her türlü durumun önüne geçilmesi için tarlaların hak tasarruflarını ispat edecek sened-i resmîyeye bağlanması gerektiği konularına vurgu yapılmıştır. Van Vilâyetindeki Meclis İdare defterine bağlı olarak bu husus için orada bir memurun yazım işinde görevlendirilmesi gerekmektedir. Bu tedbirlerin yerine getirilmesi için Van Vali yardımcılığına Galip Bey'in atanması ile İnzibat Komisyonunun görev ve yetkileri titizlikle belirlenmiştir.

Vilâyet-i Şarkîye'de asayişin sağlanması yönünde Osmanlı hükümetinin de bir takım tedbirler aldığı görülmektedir. Bâb-ı Ali'den gönderilen emirname doğrultusunda Van Vilâyet merkezinden teşkil edilmek üzere bir İnzibat Komisyonu oluşturması uygun görülmüştür. İran sınırında olması ve Ermeni komitecilerinin yoğun faaliyetleri göz önünde bulundurulduğunda bilhassa Van Vilâyetinde İnzibat Komisyonu oluşturulmasının daha doğru olacağı yönünde bir fikir belirtilmiştir. Bu hususta bölgede asayişin sağlanması ve Türk, Kürt ve Ermeni halkının zarar görmesini engellemek amacıyla alınacak tedbirlerin uygulanması için bir talimatname hazırlanmıştır. Böylece 25 Nisan 1897 tarihinde Van Vilâyetinde İnzibat Komisyonunun oluşturulması ile bölgede asayiş ve barış temin edilmek istenmiştir. Van Vilâyet merkezinden mutasarrıf başta olmak üzere kazalarda kaymakamların, nahiyede müdürler, mahallelerde ve köylerde âyan ile hükmü geçen eşraf ve ihtiyar heyetinden oluşan bir komisyon teşkil edilmiştir. Komisyonun görevleri incelendiğinde bölgenin asayiş ve güvenliği ile buradaki nüfusun kendi iştigalleriyle meşgul olarak bölgede olası bir kargaşanın önüne geçilmek istendiği anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu İnzibat komisyonunun Van'daki vali değişikliğinden sonra asayişin sağlandığı gerekçesiyle lüzumlu görülmeyle tasfiyesi uygun görülmüştür.

Sonuç

II. Abdülhamid dönemi Vilâyet-i Şarkîye'de Ermeni Meselesinin doğuşu, istiklal fikirleri ve Ermeni vukuatlarının meydana gelişi ile aşiretlerin düzene sokulması ve bölgenin iç güvenliğinin kontrolünde Hamidiye Alaylarının tertibi hususları dikkat çekmektedir. 1892-95 senelerinde Van valisi görevini icra eden Bahri Paşa'nın Ermeni Meselesinde bizzat tanıklık ettiği olaylar ile Vilâyet-i Şarkîye'de teşkil edilen Hamidiye Süvari Alayları içerisinde ortaya çıkan düzensizliğin sebepleri ve alınacak önlemler konusunda bazı tavsiyelerini belirttiği raporunun Yaver-i Ekrem Derviş Paşa'ya

gönderilmesiyle önemli konulara temas edilmiştir. Rapor dâhilinde 1896-97 senelerinde Van Vilâyeti ve çevresinde alınacak tedbirlerle Doğu Anadolu’daki gayrimüslim tebaa üzerinde oluşan etkilerin azaltılması, batılı devletlerin müdahalesinin önlenmesi amacıyla tertip edilen Hamidiye Alaylarına müteakip İnzibat Komisyonu oluşturularak asayişin sağlanması gibi konularda önemli adımlar atılmıştır. Neticede, Vilâyet-i Şarkîye’de Ermeni fikriyatının oluşmasında etkili olan dış etmenler ile komitecilerin eylemsel faaliyetlerinin önlenmesi için oluşturulan dâhili güvenlik ağında Hamidiye Alaylarının nizamını muhafaza edebilmek için geliştirilen tedbirler İnzibat Komisyonunun oluşturulma gerekçesini de beraberinde getirmiştir.

Bu çalışma, Van Vilâyeti başta olmak üzere İran sınırının Ermeni komitecilerden korunması, Osmanlı tebaasında barış ve sükûnetin sağlanması amacıyla İnzibat Komisyonunun oluşturulması, Ermeni Meselesinde Osmanlı hükümetinin tebaasını korumaya çalıştığını ve asayişe dair önlemler aldığına kanıt niteliğindedir. Ermeni olaylarının batı basınına farklı lanse edilmesiyle valilerin asayişe dair belli yetkileri kullandığı bu minvalde tedbir amacıyla Kürt aşiretleri askeri organizasyonda istihdam etmesi yine dönemin şartlarına uygun bir uygulama niteliğinde kendini göstermektedir. Yaver-i Ekrem Derviş Paşa, Ermeni Meselesinde bölgede meydana gelebilecek kargaşanın önüne geçmek için Ermeni komitecilerine karşı mülki idarenin güvenlik odaklı bir siyaset izlemesi gerektiği üzerinde önemle durmaktadır. Bununla birlikte Hamidiye Süvari Alaylarının yararlılıkları ile ortaya çıkan nizamsızlıklarına da çözüm odaklı bir yaklaşımın sunulması meselelerin halledilmesi konusunda Osmanlı hükümetinin çaba sarf ettiğini göstermektedir. Söz konusu rapor mukabilince Vilâyet-i Şarkîye’deki Van Vilâyetinin Ermeni Meselesindeki aktif rolü ve Hamidiye Alaylarındaki aktörlerin nizama alınması, İnzibat komisyonlarının meydana getirilmesi ile Osmanlı idari ve askeri teşekküllerin oluşturulmasında ciddi bir yer teşkil ettiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)
- BOA, Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH.TMIK), 33/47.
- BOA, Yıldız Perakende Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV), 115/28.
- BOA, Yıldız Perakende Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV), 74/2.
- BOA, Yıldız Perakende Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV), 84/139.
- BOA, Yıldız Sarayı Perakende Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK. BŞK.), 30/128.
- BOA, Yıldız Sarayı Perakende Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK. BŞK.), 33/41.

Sürelî Yayınlar

- Servet-i Fünun. (7 Aralık 1894/ R. 25 Teşri-sani 1310), Hamidiye Süvari Alayları, VIII/195.
- Servet-i Fünun. (28 Aralık 1894/ R. 15 Kanun-i evvel 1310) Hamidiye Süvari Alayları, VIII/198.
- Akçora, E. Ö., Kaya, M. (2014). Ermeni komitelerinin Anadolu’da çıkardıkları isyanlar (1878-1905). *Yeni Türkiye*, (Ermeni Özel Sayısı 3), 1887-1957.
- Akşin, S. (2014). *Osmanlı Devleti 1600-1908*. Cem Yayınevi.
- Arslan, A. A. (2016). Eçmiyadzın katogikosluğu ve Rusya Devleti arasındaki ilişkilerin başlangıcı, *Türkiyat Mecmuası*, 26(1), 15-30.
- Arvas, T. Z. (2018). *Sultan II. Abdülhamid döneminde Van Vilâyeti*. Van Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Yayınları.
- Arvas, T. Z. (2023). Doğu’da Müslüman-Hristiyan münasebetleri ve Ermeni olaylarına dair Saturnino Ximenez’in düşünceleri ve Batı basınında Ximenez tartışması, *History Studies*, 15(1), 1-17.
- Atamian, S. (1955). *The Armenian community*. New York Philosophical Library.
- Cemal Paşa. (1978). Ermeni sorunu (IV. Ordu Kumandanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa), *Ermeniler Atatürk Üniversitesi Kuruluşunun XX. Yıl Armağanı*, II. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çubuk, M., Tombul, S. (2019). Osmanlı arşiv belgelerine göre Muş’ta Ermeni ihtilalcilerin Ermenilere zulmü (1892-1906). *Asia Minor Studies Journal*, 7(1), 1-14.
- Danışmend, İ. H. (1972). *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi*, 4. Türkiye Yayıncılık.
- İdare-i Umumiyye-i Vilâyet Nizamnamesi (1289). *Düstur*, I, Matbaa-i Amire.

Eraslan, C. (1997). "Hamidiye Alayları". *İA*, (15, 462-464). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Fırat, M. Ş. (1961). *Doğu illeri ve Varto tarihi*. Milli Eğitim Yayınları.

Göyünç, N. (2005). *Türkler ve Ermeniler*. Yeni Türkiye Yayınları.

Göyünç, N. (1983). *Osmanlı idaresinde Ermeniler*. Gültepe Yayınları.

Gürün, K. (2001). *The Armenian file the myth of innocence exposed*. İstanbul Teknik Üniversitesi Temel Eserler.

İlter, E. (1996). *Ermeni kilisesi ve terör*. Ankara Üniversitesi Yayınları.

Karaca, A. (1993). *Anadolu islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*. Eren Yayıncılık.

Karal, E. Z. (2007). *Osmanlı tarihi: birinci meşrutiyet ve istibdat devirleri 1876-1907*. 8, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kırmızı, A. (2016). *Abdülhamid'in valileri Osmanlı vilâyet idaresi 1895-1908*. Klasik Yayınları.

Klein, J. (2014). *Hamidiye Alayları İmparatorluğun sınır boyları ve Kürt aşiretleri*. İletişim Yayınları.

Kodaman, B. (1979). Hamidiye hafif süvari alayları (2. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri). *Tarih Dergisi*, 32, Edebiyat Fakültesi Yayınları, 427-480.

Kodaman, B. (1985). *II. Abdülhamit devrinde Ermeni sorununun çözümü için iki öneri. Ermeni Oyları Sempozyumu*, Van Bitlis Muş, Van, Türkiye.

Kodaman, B. (1987). *Sultan II. Abdülhamid devri Doğu Anadolu politikası*. Ankara Üniversitesi Yayınları.

Küçük, C. (1984). *Osmanlı diplomasisinde Ermeni meselesinin ortaya çıkışı 1878-1897*. İstanbul Üniversitesi yayınları.

Mayewski (2018). *Rus General Mayewski'nin Doğu Anadolu raporu Van ve Bitlis Vilâyetleri askeri istatistiki*. (H. Pehlivanlı, Haz.). Van Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.

Orhonlu, C. (1987). *Osmanlı İmparatorluğunda aşiretlerin iskânı*. Eren Yayıncılık.

Öke, M. K. (1991). *Ermeni sorunu 1914-1923*. Türk Tarih Kurumu.

Özkaya, Y. (1985). *II. Abdülhamit zamanında 1894'de doğuda Ermeni isyanları. Ermeni Oyları Sempozyumu*, Van Bitlis Muş, Van, Türkiye.

Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri (2019). *Türkiye'de Ermeni Meselesi*. (M. Bashanov Haz.), (İ. Kemalöğlü, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sarıkcıoğlu, M. (2013). *Osmanlı-İran sorunları 1847-1913*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Süleyman Sabri Paşa (1960). *Van tarihi ve Kürtler hakkında tettebular*. Altınok Matbaası.

Süphandağ, K. (2021). *Osmanlı arşiv belgelerinde Hamidiye Alayları*. Pel Yayınları.

Şimşir, B. N. (2005). *Ermeni meselesi 1774-2005*. Bilgi Yayınevi.

Uras, E. (1950). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni meselesi*. Türkiye Matbaacılık.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı, verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan etmektedir.

Çıkar Beyanı

Makale tek yazarlıdır.

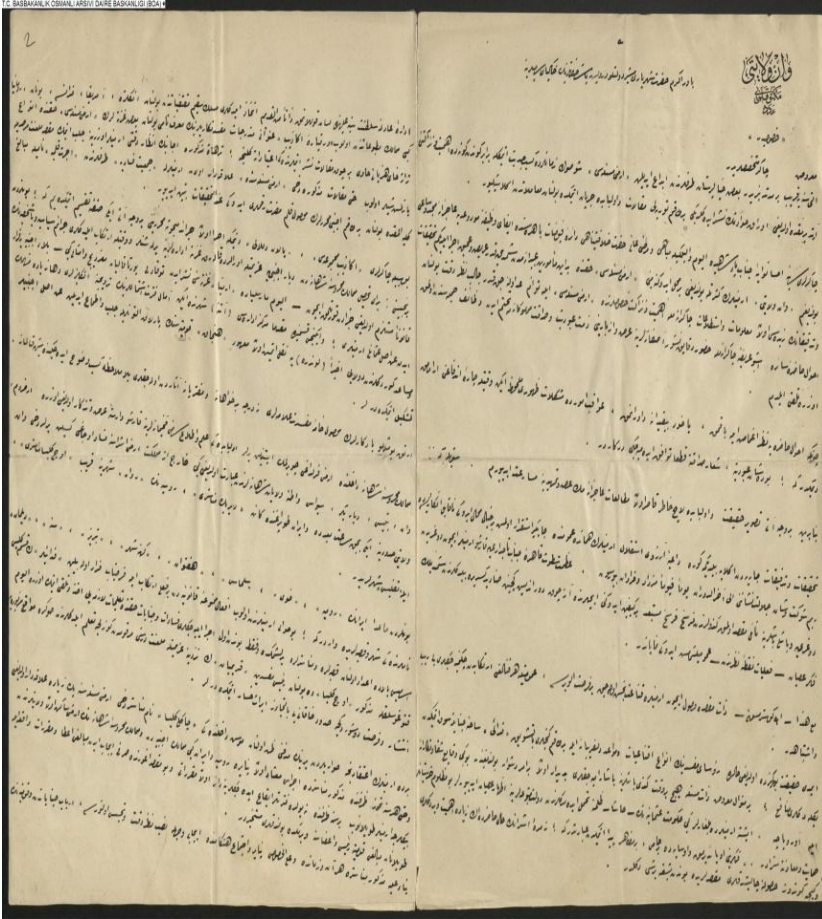
Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Ekler

Ek 1. BOA, Yıldız Perakende Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV), 115/28.

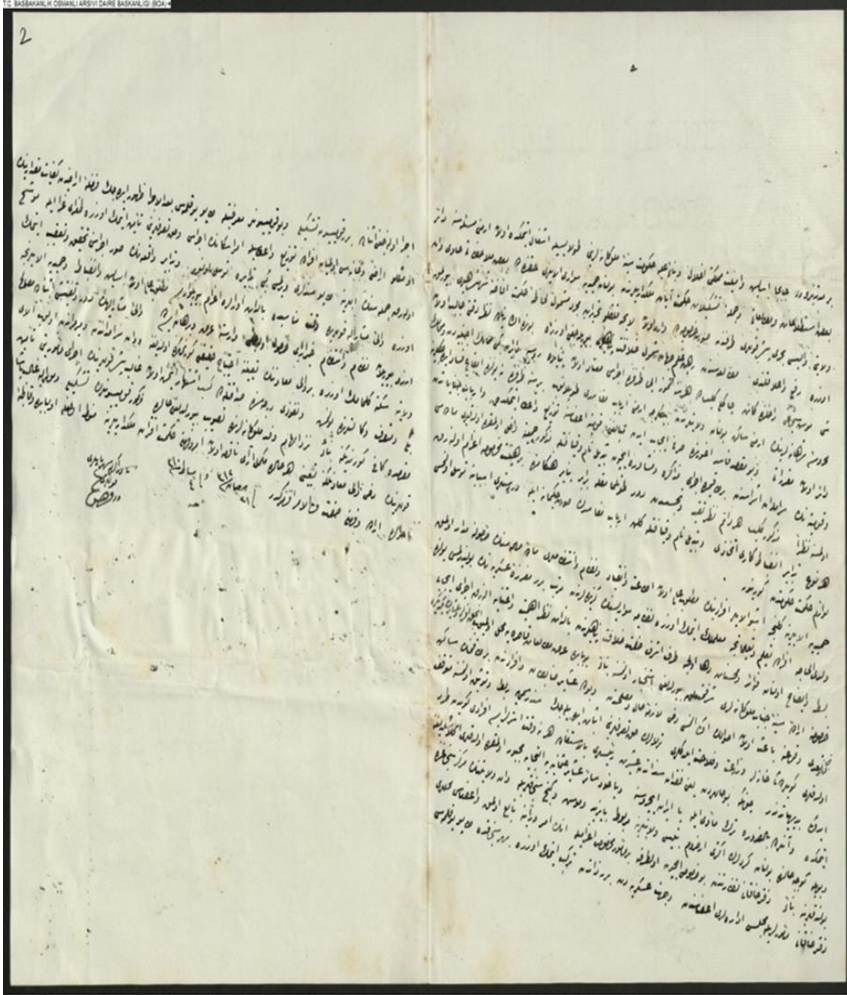
Van Valisi Bahri Paşa'dan Yaver-i Ekrem Derviş Paşa'ya Gönderilen Rapora dair. (2. Sayfası).

Y.MTV.00115.00028.002

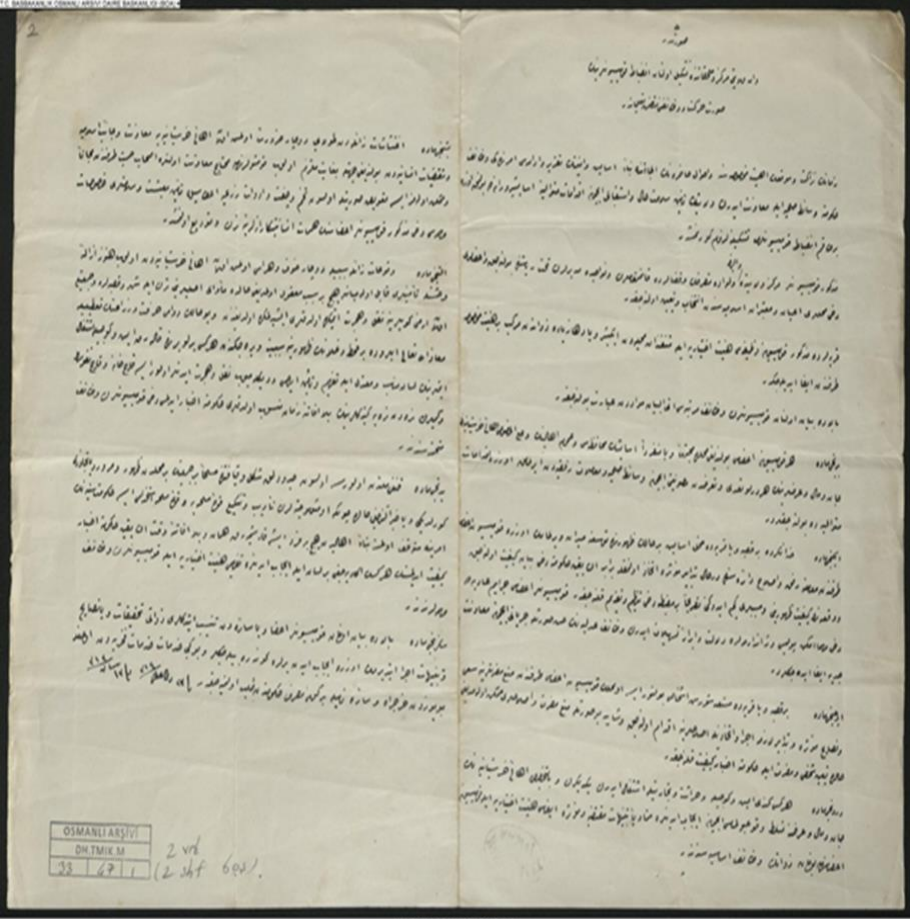
Ek 2. BOA, Yıldız Perakende Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV), 115/28.

Van Valisi Bahri Paşa'dan Gönderilen Rapor için Derviş Paşa'nın Görüşlerini içeren yazısı

Y.MTV.00115.00028.001

Ek 3. BOA, Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamemat ve Islahat Komisyonu (DH.TMIK), 33/47. Yaver-i Ekrem Derviş Paşa'nın görüşleri doğrultusunda hazırlanan Van İnzibat Komisyonu Talimatnamesi.

OSMANLI ARŞİVİ
DİTİMİK M
33 49
247
247

DİTİMİK M.00033.00047.001